

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΞΙΑ ΤΡΟΦΗΣ

ΤΙΜΗ ΓΕΩΡΓΙΚΟΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ ΚΑΙ ΑΝΤΙΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΣ

Γιὰ νὰ καθορισθῇ πόσο στοιχίζει εἰς χρῆμα ἡ ἀναγκαία τροφὴ ὥστε νὰ μελετηθῇ ἡ σχέσις της πρὸς τὴν ἀμοιβὴ τῆς ἐργασίας, χρειάζεται νὰ καθορισθῇ ἡ τιμὴ τῶν ἀγαθῶν καὶ ἡ διαχρονικὴ νομισματικὴ κατάστασις, εἰδικότερα ἡ σχέσις των ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται οἰκονομικὰ μὲ τὸν ρυθμὸν ἢ τὴν ἀπουσία πληθωριστικῶν φαινομένων. Ἡ ἔρευνα τῆς τιμῆς τῶν προϊόντων τῆς γεωργίας καὶ κτηνοτροφίας καὶ τῆς σταθερότητός της, τῆς ἀξίας δηλαδὴ τῆς διατροφῆς στὸν χρόνο, στὴν ἑλληνικὴ κλασσικὴ ἀρχαιότητα εἶναι τὸ θέμα τοῦ παρόντος κεφαλαίου. Ἡ νομισματικὴ διάστασις τοῦ προβλήματος ἀναλύεται στὸ κεφάλαιο Ζ': «Νομισματοκοπεία - Παραγωγὴ Χρήματος».

Α. ΔΗΜΗΤΡΙΑΚΑ

I. ΣΙΤΟΣ (ΠΥΡΟΙ)

1. ΑΘΗΝΑ

Κατὰ τὸ 393/2 π.Χ. ἀναφέρεται ὡς κανονικὴ τιμὴ τοῦ σίτου 3 δρχ. ἀνὰ μέδιμνο.¹ Ἔνας νόμος τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. ποὺ καθορίζει τὶς ἀπολαβὲς ἱερειῶν ὁρίζει εἰς 3 ὄβιολοὺς τὴν ἀξία δύο μερίδων κρέατος καὶ ἐνὸς ἡμιέκτεου (δηλαδὴ 4 χοινίκων) σίτου², ἦτοι 4 χοινίκων. Ἡ κανονικὴ βάσις δημητριακῆς ἡμερήσιας διατροφῆς ἀνήρχετο εἰς μία χοίνικα.³ Ωστε ἔχομε συνδυασμὸν δύο μερίδων ὄψου (συμπληρώματος διατροφῆς) καὶ τεσσάρων σίτου (βασικὴ δημητριακὴ τροφή). Ἡ ἀναλογία ὄψου πρὸς σῖτο μπορεῖ νὰ προσδιορισθῇ κατὰ προσέγγισι⁴, ὅπότε

προκύπτει καὶ ἡ τιμὴ τοῦ μεδίμνου τοῦ σίτου, ἀνερχομένη εἰς 3 δρχ. 2 1/4 ὥβ.5

Μία σειρὰ ἀπὸ πηγὲς μᾶς προσφέρει πληροφορίες γιὰ τὴν τιμὴ τοῦ σίτου περὶ τὸ 330 π.Χ. Μὲ ἀφορμὴ πολιτικοστρατιωτικὰ γεγονότα⁶, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν συγκυρία μιᾶς κλιματολογικῆς ἀφορίας⁷, ἐπεκράτησε παρατεταμένη σιτοδείᾳ ἐπὶ σειρὰν ἔτῶν⁸. Οἱ πυροὶ ἔφθασαν νὰ πωλοῦνται κατὰ τὴν ἀρχικὴ σπανοσιτίᾳ στὴν Ἀθήνα 16 δρχ. ὁ μέδιμνος, ποσὸ ὑπέρογκο.⁹ Φιλαθήναιοι ξένοι καὶ φιλοπάτριδες Ἀθηναῖοι ἔμποροι μετέφεραν ὅμως σημαντικὰ φορτία σίτου τὰ ὅποια διέθεταν εύθηνότερα, σὲ τιμὴ προσεγγίζουσα τὴν κανονική: ἡ «καθεστηκῆται τιμῆ» διεμορφώθη εἰς 5 δραχμὲς τὸν μέδιμνο¹⁰, τιμὴ ὑψηλοτέρα ἀσφαλῶς κατά τι τῆς πρότερον ἐπικρατούσης κανονικῆς καὶ μέσης. Τὸ 329/8 π.Χ. οἱ Ἐπιστάται ἔξ Ἐλευσῖνος καὶ οἱ Ταμίαι τῶν Ἐλευσινῶν θεαινῶν (Δήμητρος καὶ Περσεφόνης) πωλοῦν τὸ διαθέσιμο τῶν συγκεντρωθεισῶν ἐνιαυσίων ἀπαρχῶν σίτου (καὶ κριθῆς) σὲ τιμὴ ὁρισθεῖσα ἀπὸ τὴν Ἑκκλησίᾳ τοῦ Δήμου: 62 μεδίμνους πυρῶν πρὸς 6 δρχ. τὸν μέδιμνο, καὶ 10 μεδίμνους ποὺ (ἄγνωστο γιὰ ποῖο λόγο) διετέθησαν κατὰ τὴν μειωμένη τιμὴ τῶν 5 δρχ. τὸν μέδιμνο.¹¹ Εἶναι φανερὸ ὅτι ἀνυψωτικὴ πίεσις ἔχακολουθεῖ νὰ ἀσκεῖται ἐπὶ τῆς τιμῆς τῶν δημητριακῶν λόγῳ τῆς συνεχιζομένης ἀφορίας καὶ τῶν περιπλοκῶν στὰ Στενά. Οἱ ἀπαρχὲς τῶν δύο βασικῶν δημητριακῶν ἀναγράφονται κατὰ φυλὴ τῆς Ἀττικῆς καὶ κατὰ τόπο γιὰ τὶς ἐκτὸς Ἀττικῆς περιοχές. Ἐπειδὴ ἡ ἀπαρχὴ ἐκ τῆς Ἰμβρου καθυστέρησε νὰ φθάσῃ, ἀναγράφεται ἐκτὸς τάξεως εἰς τὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς: πρόκειται γιὰ 36 μεδίμνους καὶ 10 ἡμιέκτεια πυρῶν τὰ ὅποια ἐπίσης ἐπωλήθησαν πρὸς 6 δρχ. τὸν μέδιμνο.¹¹

Πολιορκίες καὶ θαλάσσιοι ἀποκλεισμοὶ ἀνεβάζουν τὴν τιμὴ τῆς πρώτης καὶ ἀπαραιτήτου τροφῆς εἰς ἀστρονομικὰ ὑψη. Κατὰ τὴν πολιορκίᾳ τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τὸν Δημήτριον τὸν Πολιορκητὴ (περὶ τὸ 295/4 π.Χ.), ὁ ἀποκλεισμὸς τηρήθηκε τόσο ἀύστηρὰ (μὲ σκληρὰ μέτρα: ὁ

Δημήτριος ἔκρεμασε τὸν ἔμπορο καὶ τὸν πλοιάρχο ἐνὸς πλοίου ποὺ προσεπάθησε νὰ μεταφέρῃ σιτάρι στὴν πόλι), ποὺ ἡ τιμὴ τοῦ ἄλατος ἔφθασε 40 δρχ. ὁ μέδιμνος, ὁ δὲ μόδιος τῶν πυρῶν ἐστοίχιζε 300 δρχ., δηλαδὴ ὁ μέδιμνος τὸ ἀπίστευτο ποσὸ τῶν 1800 δρχ. ἡ 3/10 τοῦ ταλάντου.¹² Δύο αἰῶνες ἀργότερα, κατὰ τὴν πολιορκία τῶν Ἀθηνῶν, ὑπὸ τὸν Σύλλα (86 π.Χ.) ἡ τιμὴ τῶν πυρῶν ἀνέρχεται πάλι στὰ ὕψη: 1000 δρχ. ὁ μέδιμνος. Τέτοια εἶναι ἡ ἐλλειψις σίτου καὶ τροφῶν ὥστε οἱ κάτοικοι τρῶνται τὴν χλόη ποὺ φυτρώνει στὴν Ἀκρόπολι καὶ βράζουν δέρματα. Ὁ τύραννος τῶρα Ἀθηνίων συμποσιάζεται καὶ διασκεδάζει ἐνῷ, λόγῳ ἐλλείψεως σίτου καὶ ἐλαίου, οἱ σπουδαιότατες ἱεροπραξίες καὶ θρησκευτικὰ καθήκοντα δὲν ἐκτελοῦνται¹³. Εἰς τὴν πρώτη φᾶσι τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου, ὁ ἔμπορικὸς ἀποκλεισμὸς τῶν Μεγάρων ἀπὸ τὴν Ἀθήνα (μία ἀπὸ τὶς αἴτιες τῆς συρράξεως) ἔκανε ὥστε ὁ σῖτος στὰ Μέγαρα νὰ τιμᾶται ὅσο καὶ οἱ θεοί - κατὰ τὴν ἐπιγραμματικὴ διατύπωσι τοῦ Ἀριστοφάνους¹⁴.

2. ΔΗΛΟΣ

Ἡ τιμὴ τῶν πυρῶν στὴν Δῆλο ἐπὶ Ἀρχοντος Κλεοστράτου (282 π.Χ.) παρουσίασε ἔντονη διακύμανσι κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἔτους λόγῳ πολεμικῶν γεγονότων ποὺ ἐδυσχέραναν σημαντικὰ τὴν προμήθεια σίτου ἀπὸ τὸν Πόντο καὶ μιᾶς σχετικῆς ἀφορίας.¹⁵ Τὰ ὅρια τῆς διακυμάνσεως (γιὰ τὶς ἀνὰ μῆνα παρεχόμενες τιμές) ἦταν 10 δρχ. καὶ 4 δρχ. 3 ὄβολοι ὁ μέδιμνος πυρῶν. Πρόκειται προφανῶς γιὰ ἴσχυρὴ πίεσι πρὸς μείωσι τῶν τιμῶν. Εἴδαμε ὅτι λόγῳ τῆς ἀνυψώσεως τῆς τιμῆς, ὁ σῖτος ἀντικαθίσταται κατὰ τὸν Ἀπατουριῶνα μῆνα καὶ ἐξῆς ἀπὸ ἄλφιτα κριθῆς. Στοὺς λογαριασμοὺς τῶν Ἱεροποιῶν τοῦ ἐπομένου ἔτους (ἐπὶ ἀρχοντος Γλαυκιάδου, 281 π.Χ.) δὲν ἀναγράφονται λεπτομερῶς οἱ δαπάνες συντηρήσεως τῶν δύο τεχνιτῶν, μόνον παρέχεται συνολικὸ χρηματικὸ ποσὸν ὑπὸ τρεῖς κατηγορίες, ὅψώνιον, εἰς ἴματισμὸν καὶ εἰς τὰ

έπιτήδεια. Τὰ ἔπιτήδεια εἶναι ἐν προκειμένῳ ἡ δημητριακὴ τροφή, ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ σύγκρισι μὲ τὴν κατανομὴ τῶν ἀντιστοίχων δαπανῶν στοὺς λογαριασμοὺς τοῦ προηγουμένου ἔτους. Τὸ ποσὸν εἰς τὰ ἔπιτήδεια ἦταν 269 δρχ. ὄβολοὶ γιὰ τοὺς δύο τεχνίτες τὸ ἔτος, ἥτοι 11 δρχ. 1 1/3 1/12 ἀνὰ μῆνα καὶ τεχνίτῃ.¹⁶ ἢ 22 δρχ. 2 1/2 1/3 ὄβολοὶ γιὰ δύο ἄτομα μηνιαίως. Τὰ ἀπαιτούμενα ἄλφιτα κατ' ἄτομο γιὰ τοὺς τρεῖς τελευταίους μῆνες τοῦ Δηλιακοῦ ἔτους ἐστοίχιζαν ὅπως διεπιστώσαμε 15 δρχ. τὸν Ἀπατουριῶνα - 18 δρχ. 4 1/2 ὄβολοὺς τὸν Ἀρησιῶνα - καὶ 18 δρχ. 4 1/2 ὄβ. τὸν Ποσιδεῶνα. Προφανῶς πρόκειται λοιπὸν καὶ τὸ ἐν λόγῳ ἔτος γιὰ ἄλφιτα κριθῆς, τῶν ὅποιων ἡ τιμὴ ἀνῆλθε ὑψηλότερο μάλιστα ἐπίπεδο ἀπὸ τὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους. Εἰς τὴν ἵδια ἔπιγραφὴ ἀναγράφεται μηνιαία δαπάνη «εἰς τὰ ἔπιτήδεια» ἐνὸς ὑπηρέτου 13 δρχ.¹⁷

Στὸν «Λόγῳ» (Λογαριασμό, Ἀπολογισμό) τῶν Ἱεροποιῶν γιὰ τὸ μεθεπόμενο ἔτος (ἐπὶ ἄρχοντος Υψοκλέους, 279 π.Χ.: ἐμεσολάβησε τὸ ἔτος 280 π.Χ. ἐπὶ ἄρχοντος Χάρμου, μικρὸ μόνο θραῦσμα τοῦ ἀπολογισμοῦ γιὰ τὸ ὅποιο ἔχει σωθῆ¹⁸) προσδιορίζεται δαπάνη γιὰ τοὺς λιθουργοὺς Λεπτίνη καὶ Βακχίο (τοὺς δύο τεχνίτες τῶν προηγουμένων ἔτῶν) ὑπὸ δύο κεφάλαια «εἰς τὰ ἔπιτήδεια» καὶ «εἰς ἴματισμόν». Τὸ «όψωνιον» ἔχει συμπεριληφθῆ εἰς τὸ κονδύλι τῶν ἔπιτηδείων, καὶ ἀνέρχεται τῷρα εἰς 480 δρχ. ἐτησίως καὶ γιὰ τοὺς δύο.¹⁹ Τὸ ὄψωνιον τοῦ 281 π.Χ. ἦταν 240 δρχ. Θεωροῦντες αὐτὸ σταθερὸ (10 δρχ. τὸν μῆνα κατ' ἄτομον, ὅσο ἀκριβῶς ἦταν καὶ τὸ 282 π.Χ. τὸ ἔντονα διακυμαινομένης τιμῆς ἀγαθὸ ἀναλόγως ἐξωτερικῶν συνθηκῶν εἶναι τὸ δημητριακό), συνάγομε δαπάνη γιὰ δημητριακὰ τὸ παρὸν ἔτος 240 δρχ. ἐτησίως γιὰ τοὺς δύο τεχνίτες. (Καὶ τὸ ἵδιο ποσὸ παρέχεται γιὰ τὴν δημητριακὴ τροφὴ γυναικὸς δούλου²⁰). Τὸ ὅτι ἀναφέρεται στρογγυλὸ χρηματικὸ ποσὸ γιὰ τὴν δημητριακὴ τροφὴ σῆμαίνει ὅτι δὲν προσφέρεται πλέον εἶδος εἰς τοὺς τεχνίτες (τὸ ἰσοδύναμο τῆς τιμῆς τὸν ὅποιο πληρώνουν οἱ Ἱεροποιοὶ οἱ ὅποιοι καὶ ἀναγράφουν τὴν ἀκριβὴ τιμὴ τῆς ἀγορᾶς του),

άλλα χρῆμα, ἐκ τοῦ ὅποίου αύτοὶ πλέον μερίζουν τὶς ἀνάγκες των εἰς δημητριακὰ - ἐπιτήδεια καὶ λοιπὸν ὄψον διατροφῆς καὶ ἀναλόγως ἀγοράζουν τὰ ἀντίστοιχα ἀγαθά. Φαίνεται ὅτι ἡ κατάστασις ἐπιδεινώνεται ως πρὸς τὴν σπάνιν τῶν δημητριακῶν, ἡ ὁποία τώρα ἀρχίζει νὰ βαραίνῃ καὶ ἐπὶ τοῦ προχειροτέρου δευτέρου δημητριακοῦ, τῆς κριθῆς, ὅπότε ἀποφασίζεται νὰ πιεσθῇ ἡ κατανάλωσις μέσφε τῆς μεταθέσεως τῆς εὐθύνης ἀγορᾶς εἰς τὸν ἴδιο τὸν τεχνίτη, ὁ ὁποῖος ἀναμένεται νὰ λειτουργήσῃ ἔξοικονομητικῶς, τουλάχιστον ως πρὸς τὰ λοιπὰ ἀγαθὰ (συστατικὰ τοῦ ὄψου). Ἐὰν πάντως ὑποθετικὰ κρατήσομε σταθερὸ τὸν ὄψωνιασμό του στὶς 120 δρχ. ἐτησίως, καὶ κατευθύνομε τὸ ὑπόλοιπο ἥμισυ στὴν ἀγορὰ σιτηρῶν (ἀλφίτων κριθῆς), ἡ μηνιαῖα δαπάνη γιὰ δύο ἄτομα εἶναι 20 δρχ. μηνιαίως. Εἶναι βέβαιο λοιπὸν ὅτι ἡ τιμὴ τῶν κριθῶν ἥταν στὸ δεδομένο ἔτος τουλάχιστον ἵση, καὶ πιθανώτατα ὑψηλότερη, τῆς τοῦ προπροηγουμένου. Οἱ Ἱεροποιοὶ δὲν εἶναι πλέον διατεθειμένοι νὰ τὴν παρακολουθήσουν καὶ ὄρίζουν τὴν κάλυψιν τῆς δημητριακῆς τροφῆς εἰς χρῆμα, τὸ ὁποῖον μάλιστα συνθέτουν μὲ τὸ ὄψωνιον.²¹ Μία ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν Δῆλο τιμᾶ τὸν Βυζάντιο Πυρρίδη Μηλίκον διότι ἐπώλησε πρὸς τὴν πόλι τῶν Δηλίων 500 μεδίμνους σίτου στὴν τιμὴ ποὺ ἐζήτησε ἡ πόλις.²² Τὰ καταλεγόμενα περιστατικὰ ὑποδηλοῦν σπανοσιτία γενική (άφοῦ καὶ τὸ κοινὸν ἐμπόριο ἀγαθῶν ποὺ ἥταν ἡ Δῆλος στοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους πιέζεται). Ἡ ἐπιγραφὴ τοποθετεῖται ἀπὸ τὴν μορφὴ τῶν γραμμάτων στὸ πρῶτο ἥμισυ τοῦ 3ου αἰῶνος π.Χ. Δυνατὸν νὰ χρονολογηθῇ ἀμέσως μετὰ τὶς πολεμικὲς περιπλοκές, μὲ τὴν σύναψι εἰρήνης μεταξὺ Ἀντιόχου καὶ Ἀντιγόνου τὸ 277 π.Χ., ἡ τουλάχιστον εὐθὺς ως ἡ δίοδος διὰ τῶν Στενῶν κατέστη ἐμπορικῶς ἐφικτή.

Τὸ 179 π.Χ. ἡ τιμὴ τοῦ σίτου εἶναι 3 δρχ. ὁ μέδιμνος κατὰ τὸν πρῶτο μῆνα τοῦ ἔτους (Ληναιῶνα), 4 δὲ δρχ. καὶ 1 ὀβολὸς κατὰ τὸν 4ο (Ἀρτεμισιῶνα, περίπου Ἀπρίλιο).²³

3. ΛΟΙΠΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ

α) Σὲ μία πλημμελῶς διατηρημένη ἐπιγραφὴ τῆς Ἀνδρου τιμᾶται μὲ χρυσὴ στέφανο καὶ εὔφημες μνεῖες ἔνας Ἀντίδοτος ἀρχηγὸς Ἰσως στρατιωτῶν ξένων παρευρισκομένων στὴν νῆσο, ὁ ὅποῖος, ἐν καιρῷ δεινῆς σιτοδείας πιθανώτατα λόγῳ πολεμικῶν γεγονότων, ἐξασφάλισε τὴν μεταγωγὴ ἐπαρκοῦς ποσότητος σίτου τὴν ὅποιαν καὶ κανόνισε νὰ διατεθῇ ἀντὶ 5 δρχ. τὸν μέδιμνο. Ἐπαινοῦνται καὶ ὅσοι ἐκ τῶν Στρατιωτῶν ἐβοήθησαν ὥστε ὁ σῖτος νὰ εἴναι στὴν πόλι εύμαρέστερος. Ἡ ἐπιγραφὴ εἴναι τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.²⁴ Ἡ τιμὴ τῶν 5 δρχ. ὁ μέδιμνος, τῆς αὐτῆς τάξεως πρὸς τὴν ἀθηναϊκὴ τῶν ἔτῶν μετὰ τὸ 330 π.Χ. ὑπὸ παρόμοιες συνθῆκες, εἴναι τιμὴ καλὴ ἐν μέσῳ ἴδιαιτέρων περιστάσεων. Ἡ κανονικὴ τιμὴ μπορεῖ νὰ τεθῇ 1 δρχ. εὐθηνότερα, στὶς 4 δρχ. ὁ μέδιμνος, ἢ καὶ χαμηλότερα.

β) στὴν Ἐφεσο ἔμπορος τιμᾶται καὶ ἐπαινεῖται διότι δὲν ἐπώλησε ὑπὲρ τὶς 6 δρχ. τὸν μέδιμνο, ἀν καὶ ἡ κρατοῦσα τιμὴ εἶχε διαμορφωθῆ σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο.²⁵ Ἡ ἐπιγραφὴ προέρχεται ἀπὸ τὸν 3ο αἰῶνα π.Χ.

γ) Ἀπὸ τὸ μέσο τοῦ ἵδιου αἰῶνος, στὴν Πέργαμο ἀναφέρεται τιμὴ 4 δρχ. ὁ μέδιμνος.²⁶

δ) Στὴν Ὁλβία, τοῦ βορειοδυτικοῦ Εύξείνου Πόντου, ἐν μέσῳ μιᾶς κατ' ἔξοχὴν σιτοπαραγωγοῦ χώρας, ἢ κανονικὴ τιμὴ τοῦ σίτου κατὰ τὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος εύρισκεται στὸ ἐπίπεδο τῶν 2 δρχ. ὁ μέδιμνος ἢ καὶ χαμηλότερα.²⁷

ε) Περιγράφων ὁ Πολύβιος τὴν ἔξαιρετικὴ εὐφορίᾳ τῶν πεδιάδων τῆς Βορείου Ἰταλίας περὶ τὸν Πάδον καὶ τὴν ἀφθονία τῆς γεωργικῆς βασικῶν ἀγαθῶν ποὺ συχνὰ ἐπικρατεῖ. Μεταξὺ ἄλλων ὁ σῖτος ὑπὸ συνήθη εὐθηνείᾳ τιμᾶται 4 ὄβιολοὺς ὁ μέδιμνος. Δεύτερο τέταρτο τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος.²⁸

στ) Εύκρασία ἀέρος, εὐφορία γῆς καὶ ἀφθονία γεωργικῆς καὶ κτηνοτροφικῆς παραγωγῆς ἀποδίδει ὁ Πολύβιος καὶ στὴν Λυσιτανία τῆς

Ισπανίας (Πορτογαλλία). Ό σῆτος στοιχίζει 1 δρχ. 4 1/2 όβιολοι ό μέδιμνος κατά τὴν αὐτὴν περίοδο.²⁹

ζ) Γενική φθορὰ τῶν πεδίων τῆς Ἰταλίας μέχρι καὶ αύτῶν τῶν πυλῶν τῆς Ρώμης συνεπείᾳ τῶν Ἀννιβαϊκῶν πολέμων καὶ ἀδυναμίᾳ προσπορίσεως εἰσαγομένου σίτου διότι ὅλη ἡ οἰκουμένη εύρισκεται σὲ πολεμικὴ κατάστασι μὲ ιστάμενες στρατιές ώδήγησε τὸ 210 π.Χ. τὴν τιμὴ τοῦσίτου στὴν Ρώμη σὲ 15 δρχ. τὸν μέδιμνο.³⁰

η) Υπὸ καθεστῶς ἐλλείψεως σίτου ἐπαινεῖται ὁ Μοσχίων Κυδίμου πολίτης Πριηνεὺς διότι προσέφερε ὑπὲρέαυτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του 206 μεδίμνους σίτου στὴν τιμὴ τῶν 4 δρχ. τὸν μέδιμνο. Ἡ ἐπιγραφὴ ἀνήκει στὸ 129/8 π.Χ.³¹

θ) Στὴν Μεγαλόπολι κατὰ τὸ τέλος Ἰσως τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος ἐπαινεῖται καὶ τιμᾶται ὁ Ἀριστώνυμος Πάσωνος διότι σὲ μία μεγάλη σιτοδείᾳ ὅταν ἐπέλιπαν οἱ πυροὶ ἀπὸ τὴν ἀγορά, ἐπώλησε μεγάλη ποσότητα σίτου πρὸς 7 δρχ. 5 1/5 όβιολοὺς τὸν μέδιμνο.³² Ἡ τιμὴ εἶναι ἀσφαλῶς πολὺ ὑψηλότερη τῆς κανονικῆς.

ι) Στὴν Σικελίᾳ, χώρα παραγωγῆς σιτηρῶν, κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνοίξεως καὶ λίγο πρὶν τὸ θερισμὸν ἡ τιμὴ τοῦ σίτου σὲ ἕνα κανονικὸ ἔτος μποροῦσε νὰ ἀνέλθῃ στὶς 4 1/2 δρχ. ό μέδιμνος. Μετὰ τὸν θερισμὸν ἐνὸς πολὺ εύφορου ἔτους ἡ τιμὴ ἐπιπτε σημαντικὰ κάτω τῶν 2 δρχ. 4 όβιολῶν ό μέδιμνος, περὶ τὶς 1 δρχ. 2 όβιολούς.³³ Περίοδος περὶ τὸ 73 π.Χ.

1. Ἀριστοφάνους Ἐκκλησιάζουσαι 547-8:

ΒΛΕΠΥΡΟΣ: Ἰσθ' οῦν ἀπολωλεκυῖα πυρῶν ἐκτέα,
δὸν χρῆν ἔμ' ἔξ ἐκκλησίαις εἰληφέναι.

Ο βλέπυρος κατηγορεῖ τὴν γυναικα του ὅτι προκάλεσε τὴν ἀπώλεια ἐνὸς ἐκτέος σίτου μὲ τὸ νὰ μὴν τὸν ἀφήνῃ νὰ πάῃ ὅρθριος στὴν Ἐκκλησία τοῦ Δῆμου. (Φεύγοντας βιαστικὰ νύκτα γιὰ νὰ μεταβῇ σὲ γειτόνισσα ὡδίνουσα τοῦ πῆρε τὸ ἴματιον). Ό ἐκτεὺς ἰσοδυναμεῖ πρὸς 1/6 τοῦ μεδίμνου. Ό ἐκκλησιαστικὸς μισθὸς ἦταν τότε 3 ὄβολοι, τὸ περίφημον τριώβιον ἐκκλησιαστικόν, εἶχε δὲ προσφάτως αὐξηθῆ^ν cf. Ἐκκλ. 288 sqq., 300 sqq., 308-310, 392. Ή ἱστορία τῆς θεσμοθετήσεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μισθοῦ δίδεται περιληπτικῶς ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, Ἀθηναίων Πολιτεία XLI, 3 (cf. Rhodes, A Commentary on the Aristotelian Athenaeon Politeia pp. 390-3).

2. Μέρος τοῦ νόμου σώζεται σὲ ἐπιγραφὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ. IG II² 1356 = Prott - Ziehen II, 24. Στὴν ιέρεια τῆς Ἡρωΐης, τῆς Ἡρας, τῆς Δήμητρος Χλόης καὶ μιᾶς ἀταυτίστου θεότητος ἀποδίδονται, μεταξὺ ἄλλων, «δεισίας κρεῶν, πυρῶν ἡμέκτεω: III: «Γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ «ζεισία» ὁ Ἡσύχιος εἶναι ὁδηγὸς, s.v. δεισιάδα· τὴν μοῖραν οἱ δὲ διμοιρίαν, μία δηλαδὴ ἢ δύο μερίδες κρέατος (Cf. s.v. δείρα· δίμοιρα κ.τ.λ.). Ή δεύτερη ἐκδοχὴ ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὴν συνήθη πρακτική· ν. μερίδα δίκρεων (Prott-Ziehen II, 113.5), νώτου δίκρεας (ibid. I. 5.53), διμοιρία (BCH IV p. 434). Οι βασιλεῖς στὴν Σπάρτη λαμβάνουν ἕκαστος διπλὴ μερίδα σὲ κάθε δημόσια θυσία (Ἡρόδοτος VI, 57). -- Τὸ «ἡμιέκτεω» πρέπει νὰ εἶναι ἀπτικὴ γενικὴ (ὅπως ὅλες οἱ ἀναγραφόμενες μονάδες μετρήσεως στὴν ἐπιγραφὴ) ἐνὸς σπανίου τύπου «ἡμιέκτεων» ἀντὶ τοῦ συνηθισμένου ἡμιέκτεον = 1/2 ἐκτεὺς = 1/2 μεδίμνου = 4 χοίνικες.- "Οτι στὴν τιμὴ τῶν 3 ὄβολῶν περιλαμβάνεται καὶ ἡ «δεισία» τὸ διεῖδε ἥδη ὁ Francotte, L'Industrie dans la Grece

ancienn I p. 332. Τὸ πρόβλημα τοῦ Jarde, Les Cereales dans l'antiquité Grecque p. 179 n. 3, ἔτσι αἱρεται.

3. V. Κεφάλαιον Α'.

4. Ἡ διατροφὴ συνίσταται ἀφ' ἐνὸς μὲν στὴν δημητριακή της βάσι (σῖτος) καὶ στὴν λοιπὴ δάνθισί της ἀφ' ἐτέρου, μαγειρευτὸ φαγητό, ἐληές, φροῦτα κ.λπ. (ὅψων). Τὰ ποσοστὰ ἐκατέρου συστατικοῦ μέρους μποροῦν νὰ ὑπολογισθοῦν κατὰ προσέγγισι ἀπὸ ὑπάρχουσες πηγές.

Α) Στὴν ἐπιγραφὴ τῆς Δήλου IG, XI, 2, No. 158 περιλαμβάνουσα τὸν οἰκονομικὸ ἀπολογισμὸ τῶν Ἱεροποιῶν γιὰ τὸ ἔτος 282/1 π.Χ. καταγράφονται μεταξὺ ἄλλων αἱ δαπάνες ἀνὰ μῆνα οἱ καταβληθεῖσες πρὸς τρεῖς ἀρχικὰ καὶ ἐν συνεχείᾳ δύο τεχνίτες πρὸς διατροφὴ καὶ ἐνδυμασίᾳ των (vv. 36-50). Τὰ ὀνόματα τῶν δύο αὐτῶν εἶναι Βάκχιος καὶ Λεπτίνης. Πρόκειται γιὰ ἐλεύθερους λιθουργούς, οἱ ὅποιοι, ίδιως ὁ Βάκχιος, ἐμφανίζονται σταθερὰ στὶς ἐπιγραφὲς ὡς μόνιμοι μισθωτοί. (Καὶ οἱ δύο μαζὶ τὸ 279/8 π.Χ. [No. 161A83] καὶ τὸ 278/7 π.Χ. [No 162A46] ὁ Βάκχιος μόνος τὸ 276/5 π.Χ. [No. 163Aαφ 22, 27, 42], τὸ 274/3 π.Χ. [No 199C58, cf. A30; 51, 54 sq.], τὸ 269/8 π.Χ. [No. 203A58,60] καὶ τὸ 268/7 π.Χ. [No 204.78]. Ὁ Βάκχιος λαμβάνει τὸ 274/3 π.Χ. πλὴν τοῦ κανονικοῦ μισθοῦ του καὶ χωριστὴ ἀμοιβὴ 4 ὄβολῶν γιὰ ἔνα μικρὸ τεμάχιο λίθου ἥ (πιθανώτερο) ξύλου ποὺ ἐτοίμασε πρὸς εἰδικὸ φαίνεται σκοπὸ ἐκτὸς τακτικῆς ἐργασίας [IG XI, 2 No 199A55]). Ὁ μισθὸς τῶν λιθουργῶν αὐτῶν καταβάλλεται ὑπὸ τρία κεφάλαια, ἐκ τῶν ὅποιων τὰ δύο εἶναι χρηματικά, τὸ τρίτο δὲ εἰς εἴδος. Τὸ ἔνα ἐκ τῶν χρηματικῶν καλύπτει τὴν ἐνδυμασία καὶ καταβάλλεται σπανίως, ὅταν ὑπάρχῃ ἀνάγκη, ἐν προκειμένῳ ἅπαξ ἐτησίως. Τὰ δύο ἄλλα καταβάλλονται μηνιαίως καὶ ἀναφέρονται τὸ μὲν χρηματικὸν ὡς ὅψώνιον (10 δρχ. τὸν μῆνα κατ' ἄτομὸν), τὸ δὲ εἰς εἴδος ὡς ὠρισμένη

ποσότης σίτου (5 έκτεις, 1 ήμιεικτέον και 1 χοΐνιξ) ή, όταν ο σίτος λόγω συνθηκῶν γίνεται άκριβός, άλεύρου κριθῆς (1 μέδιμνος 5 έκτεις 2 χοίνικες). Τὸ προοριζόμενον γιὰ τὴν δημητριακὴν βάσι τῆς διατροφῆς τμῆμα τοῦ μισθοῦ παρέχεται εἰς εἶδος λόγω τῆς ἐνιαυσίου ἀλλὰ καὶ μηνιαίας διακυμάνσεως τῆς τιμῆς τῶν δημητριακῶν καρπῶν. Ἡ προσφερομένη ποσότης ἀντιστοιχεῖ εἰς 1 1/2 χοίνικες σίτου τὴν ἡμέρα, εἶναι δηλαδὴ κατὰ 50% ηύξημένη ὡς πρὸς τὸ ἐπαρκὲς ποσὸν διατροφῆς (v. n. 2). Τὸ ὄψωνιον πρέπει νὰ εἶναι ἐπίσης ηύξημένο, τὸ πιθανώτερο ἄνω τοῦ 50%, ὡς πρὸς τὴν ἀξία τοῦ μέσου μὴ δημητριακοῦ συμπληρώματος τῆς τροφῆς, ἀλλὰ ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς διατροφῆς ποὺ μπορεῖ καὶ νὰ συμπιεσθῇ χωρὶς αἰσθητὴ μείωσι τῆς ἀνθρώπινης γενικῆς ἔργασίας, μποροῦμε νὰ θεωρήσωμε ὅτι εἶναι θεωρητικὰ ηύξημένο κατὰ τὸ ἵδιο ποσοστό. Ὡστε ἡ σύγκρισις χωρεῖται μεταξὺ τῶν ἀναγραφομένων ποσῶν ὄψωνίου καὶ σίτου, ὡς νὰ ᾖτο ἡ ἀναλογία μεταξὺ συμπληρώματος καὶ κυρίας διατροφῆς. Ὁ πίναξ ἔχει ὡς ἀκολούθως:

Ἀναλογία όψωνίου/ ἀξία σίτου	Μήν	Αριθμὸς τεχνιτῶν	'Οψώνιον	Σίτος*		Σιτοποιός**	
				δρχ.	οβ.	δρχ.	οβ.
1.53	Ληναιών	3	30	19	4	6	3
1.64	Ίερός	3	30	18	1 56	6	3
1.77	Γαλαξιών	2	20	11	1 1/2	3	5
2.44	Ἄρτεμισιών	2	20	8	2 1/3	3	5
1.56	Θαργηλιών	2	20	12	4 56	3	5
-	Πάνημος****	-	-	-	-	-	-
-	Ἐκατομβαιών....	-	-	-	-	-	-
1.52	Μεταγειτονιών	2	20	13	56	4	-
1.08	Βουφονιών	2	20	18	4 1/3	4	-
				Ἄλευρον		κριθῆς	
1.81***	Ἄπατουρίων	2	20	15	-	-	-
1.39...*	Ἄρησιών	2	20	18	4 1/3	-	-
1.39...*	Ποσειδεών	2	20	18	4 1/3	-	-

* Αναγράφεται ἐδῶ ἡ μεταβαλλόμενη τιμὴ τῆς ὥρισμένης ποσότητος σίτου ἀνὰ μῆνα.

** Η ἀμοιβὴ τῆς γυναίκας πού ἀλέθει, ζυμώνει καὶ ψήνει τὸ σῖτο. Τοὺς τρεῖς τελευταίους μῆνες ποὺ παρέχονται ἄλευρα κριθῆς δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη σιτοποιοῦ, ἔργασία ποὺ κυρίς ἀπορροφᾶται ἀπὸ τὸ ἄλεσμα.

*** Ἀπὸ τὴν ἀξία τοῦ ἄλεύρου κριθῆς ἀφαιροῦνται 4 δρχ. γιὰ τὴν περιλαμβανόμενη σὲ αὐτὴν αξία (κατὰ τὸ μέγιστον μέρος) τῆς ἔργασίας τοῦ σιτοποιοῦ.

**** Δὲν ἀναγράφονται στοιχεῖα γιὰ τοὺς δύο αὔτοὺς μῆνες. Εἶναι ὅλως ἀπίθανο νὰ ἔχουν παραλειφθῆ ἐκ λάθους, ἢ νὰ μήν ὑπῆρχαν διαθέσιμα. Ὁ Πάνημος καὶ ὁ Ἐκατομβαιών τοῦ Δηλίου ἡμερολογίου ἀντιστοιχοῦν στὸν Σκιροφορίωνα καὶ Ἐκατομβαιῶνα τοῦ Ἀττικοῦ, ἦτοι περίπου στὸ διάστημα τέλος Μαΐου - τέλος Ιουλίου.

Ο μέσος όρος τής άναλογίας είναι 1.61, ήτοι ούφωνιο 62% και στος (όχι ἄλευρο, οὔτε ἄρτος) 38%.

Β) Ἀπολογισμοὶ ἐπομένων ἔτῶν δὲν εἶναι λεπτομερεῖς ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ θέμα. Γιὰ τὸ 281/0 π.Χ. (No. 159A 59-60) καταγράφεται δαπάνη δύο τεχιτῶν εἰς ούφωνιον 240 δρχ. τὸν χρόνο (δηλαδὴ 10 δρχ. μηνιαίως κατ' ἄτομο) εἰς ἴματισμὸν ἵνα ποσὸν ποὺ δὲν διακρίνεται στὴν ἐπιγραφή, καὶ «εἰς τὰ ἐπιτήδεια τοῖς τεχνίταις τοῦ ἐνιαυτοῦ» 269 δρχ. καὶ 4 ὀβολούς. Τὰ «ἐπιτήδεια» ἐδῶ ἀναφέρονται εἰς τὸν ἄρτον (Γενικώτερα σημαίνουν τὰ πρὸς τροφήν, ὅπως εἰς Ἡρόδοτον II, 174, Θουκυδίδην II, 23, Ξενοφῶντα, Ἑλλ. Ιστ. II, 2, 2, κ.ά., καὶ ἐν προκειμένῳ εἰς No. 161 A83 καὶ 84). Υπολογίζοντες γιὰ τὸν μισθὸ τῆς σιτοποιοῦ τὴν τιμὴ τοῦ προηγουμένου ἕτους (3 δρχ. 5 1/2 ὀβ. τὸν μῆνα, δηλαδὴ 47 δρχ. τὸ ἔτος γιὰ προπαρασκευὴ ἄρτου πρὸς κατανálωσι ὑπὸ δύο ἀνθρώπων) ἔχομε ἀξία σίτου γιὰ τὸ παρὸν ἔτος 222 δρχ. 4 ὀβ. ἢ 111 δρχ. 2 ὀβ. κατ' ἄτομον. Προκύπτει λόγος ούφωνίου πρὸς σῖτο 240 δρχ./111 δρχ. 2 ὀβ. = 2.16, ήτοι ἀναλογία 68% ούφωνίου καὶ 32% σίτου.

Ἡ ἐπιγραφὴ No. 161A 84 δίνει γιὰ τὸ ἔτος 279/8 π.Χ. μισθὸ 480 δρχ. ἐν κεφαλαίῳ γιὰ τὸν λιθουργοὺς Λεπτίνην καὶ Βακχίον (εἰς ἴματισμὸν δὲ 34 δρχ.). Μὲ τὸ σταθερὸ ούφωνιον 10 δρχ. κατὰ μῆνα καὶ ἄτομον, ήτοι 240 δρχ. τὸ ἔτος γιὰ δύο τεχνίτες, ἀπομένει γιὰ ἄρτο ἀξία 240 δρχ. καὶ γιὰ σῖτο 240 - 47 = 193 δρχ. Λόγος ούφωνίου πρὸς σῖτο 240/193 = 1.24, ήτοι ἀναλογία 55% ούφωνίου καὶ 45% σίτου.

Τὰ αὐτὰ προκύπτουν καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ No. 203A60 γιὰ τὸ 269/8 π.Χ. ὅπου ὁ Βακχίος μόνος του λαμβάνει 240 δρχ. συνολικὰ τὸν χρόνο (σὺν 20 δρχ. εἰς ἴματισμὸν).

Γ) Ὁ Πολύβιος (VI, 39.12-15) διασώζει πληροφορίες γιὰ τὴν χορηγία πρὸς τὸν Ρωμαϊκὸ στρατὸ τὸ βο ήμισυ τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος. Ὁ

πεζὸς Ρωμαῖος στρατιώτης σιτομετρεῖται μὲ περίπου 2/3 τοῦ μεδίμνου τὸν μῆνα = 32 χοίνικες (1 χοῖνιξ = 1/48 τοῦ μεδίμνου) ἢτοι ἐλάχιστα πάνω ἀπὸ μία χοίνικα τὴν ἡμέρα, τὴν κανονικὴν δηλαδὴ βάσι τῆς διατροφῆς. Ἀπὸ τὴν περίοδο ἑκείνη συγκρίνομε τὴν τιμὴν σίτου στὴν ὁποίαν ἐπώλησε ὁ Ἀριστώνυμος Πάγωνος εὔεργέτης εμγάλος τῆς Μεγαλοπόλεως κατὰ χρόνο μεγάλης σιτοδείας καὶ ὑψηλῶν τιμῶν (IG V 2, No. 437.13): 2 στατῆρες καὶ 9 ὄβιολοὺς τὸν μέδιμνο πυρῶν, δηλαδὴ 5 δρχ. καὶ 3 ὄβιολούς. Ἐπίσης στὴν Πριήνη, λίγο μετὰ τὸ 129 π.Χ., ἐπαινεῖται ὁ Μοσχίων Κυδίμου, πολίτης τῆς πόλεως, ὃς εὔεργέτης, διότι, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, «ἐνλειπούσης τῆς σιτικῆς παραθέσεως» ἐπώλησε ἰκανὴν ποσότητα σίτου εἰς τὴν τιμὴν τῶν 4 δρχ. τὸν μέδιμνο (Hiller von Gartringen, Inschriften von Priene No. 108.46-7). Μὲ μέση τιμὴ 4 δρχ. καὶ 4 ὄβιολοὺς προκύπτει γιὰ τὴν ἡμερησίᾳ σιτομέτρησι τοῦ πεζοῦ δαπάνη 0.62 ὄβιολοῦ. Εἰς ἴματισμὸ δίδεται δαπάνη 31 δρχ. τὸ ἔτος γιὰ δύο ἄτομα (IG X 1, 2, No 158A39), 34 δρχ. (No. 161 A84), 20 δρχ. γιὰ ἐν ἄτομο (No. 203.60). Οἱ τιμὲς αὐτὲς ἀναφέρονται στὸν 3ο π.Χ. αἰῶνα, ἀλλὰ θὰ διαπιστωθῇ ἡ σταθερότης τῶν τιμῶν στὴν ἀρχαιότητα. Μὲ μέσο ὅρο 17 δρχ. 3 ὄβ. ἀνὰ ἔτος κατ' ἄτομο, ἀντιστοιχοῦν 0.29 ὄβιολοῦ τὴν ἡμέρα (Σεληνιακὸ ἔτος 354 ἡμερῶν). Τέλος μὲ 47/2 = 23 δρχ. 3 ὄβ. ἀμοιβὴ σιτοποιοῦ τὸν χρόνο γιὰ ἀρτοπαρασκευὴ πρὸς κατανάλωσι ἐνὸς ἄτομου, ἀναλογεῖ δαπάνη τὴν ἡμέρα 0.40 ὄβιολοῦ. Σύνολον τῶν τριῶν δαπανῶν 1.31 ὄβιολοῦ τὴν ἡμέρα. Ὁ Ρωμαῖος πεζὸς ἐλάμβανε ὄψώνιον (δηλαδὴ συνολικὸ μισθὸ) 2 ὄβιολοὺς τὴν ἡμέρα ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ταμίας ὑπελόγιζε καὶ ἀφαιροῦσε τὶς δαπάνες τροφῆς, ἐσθῆτος καὶ ὀπλισμοῦ. Ἐπειδὴ τὸ τελευταῖο θὰ ἐγένετο κανονικὰ σπανώς, θεωροῦμε τὴν διαφορὰ 2 - 1.31 = 0.69 ὄβιολοῦ ὡς ἀνήκουσα εἰς τὸ ὄψώνιον ὑπὸ τὴν στενώτερη ἔννοια, ὅπότε συνάγεται λόγος ὄψωνίου πρὸς σῆτο 1.11, ἢτοι ἀναλογία 52% πρὸς 48%.

Ο μέσος ὅρος τῶν ἀμιγῶς ἐλληνικῶν περιπτώσεων εἶναι 60% πρὸς 40%, ἢτοι λόγος 1.56.

5. $2\chi + 4\psi = 3$ όβολοι (ψ ή άξια μιᾶς χοίνικος σίτου)

$$\chi\psi = 1.56$$

$$\psi = 0.42 \text{ όβολοῦ}$$

$$\text{καὶ ὁ μέδιμνος } 0.42 \times 48 = 20.22 \text{ όβολοι} \approx 3 \text{ δρχ. 2 1/όβ.}$$

Βεβαίως οἱ προηγηθέντες ὑπολογισμοὶ ἐνέχουν τὸν χαρακτῆρα τῆς προσεγγίσεως, ἡ ὅποια ὅμως ἔξισορροπεῖται ἐξ ἀντιθέτων τάσεων, καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν ἀλλοιώνει τὴν τάξι μεγέθους τῆς προκυπτούσης τιμῆς μονάδος. Ἐτσι ἡ ἀμοιβὴ τῶν Δηλίων τεχνιτῶν στὸν οἰκονομικὸν ἀπολογισμὸν τοῦ ἔτους 282/1 π.Χ. ἀποτελεῖ μισθὸν εἰς χρῆμα καὶ εἰς εἶδος. Τὸ δύψωνιον δὲν ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ καλύψῃ τὸ «προσφάγι» μόνον ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἀνταποκριθῇ ὁ μισθωτὸς εἰς ἄλλες δαπάνες του, μὴ διατροφικὲς ἡ καὶ σχετκῆς ἀκόμη πολυτελείας. Ἀλλὰ εἴδαμε ὅτι καὶ ἡ χορηγία τοῦ σίτου εἶναι κατὰ 50% ηύξημένη ὡς πρὸς τὴν ἡμερήσια φυσικὴ ἀνάγκη δημητριακῆς τροφῆς. Ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι τὸ χορηγούμενον ὄψωνιον εἶναι ηύξημένον ὡς πρὸς τὴν κανονικὴ μερίδα συμπληρωματικῆς τροφῆς εἰς ἀναλογίᾳ ὑπὲρ τὸ 50%, τότε ὁ λόγος $\chi\psi$ θὰ ἐμειοῦτο, μὲ συνεπαγόμενη ἀντίστοιχη αὔξησι τοῦ ψ καὶ τῆς τιμῆς μονάδος τοῦ σίτου. Ἐπὶ παραδείγματι: ἔστω ὅτι μόνον τὸ ἥμισυ τοῦ ὄψωνίου προορίζεται νὰ καλύψῃ τὶς ἀνάγκες συμπληρωματικῆς τροφῆς. Τότε ὁ λόγος $\chi\psi$ διὰ τὸ ἐν λόγῳ ἔτος γίνεται 0.78, καὶ ἡ τιμὴ τοῦ μεδίμνου σίτου ἀνέρχεται εἰς 25.9 όβολούς, δηλαδὴ 4 δρχ. 2 ὀβ., μέγεθος ποὺ δὲν ἀλλάζει σημαντικὰ τὰ συμπεράσματα ὡς πρὸς τὴν σταθερότητα τῆς τιμῆς τῶν δημητριακῶν, λαμβανομένης ὑπὸ ὅψιν τῆς ἐποχιακῆς καὶ διετησίας διακυμάνσεώς της. Παρόμοια ἀνοδικὴ τάσις συνάγεται, ἀν συνυπολογισθῇ καὶ ἡ περίπτωσις τοῦ Ρωμαϊκοῦ στρατοῦ, ὁ ὅποιος τὴν ἐποχὴν τοῦ Πολυβίου ἐμάχετο εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπότε καὶ ἡ χορηγία του εἰς τὰ ἐπιτήδεια θὰ εἶχε προσαρμοσθῆναι εἰς τὶς Ἑλληνικὲς συνθῆκες (οἰκονομικὲς τουλάχιστον ἀλλὰ καὶ ἄλλες). Ὁ μέσος ὄρος τοῦ λόγου $\chi\psi$ εἶναι τότε

1.47, καὶ ἡ ἀντιστοιχοῦσα τιμὴ τοῦ μεδίμνου σίτου 3 δρχ. 2 3/4 ὄβ., ἥτοι ἀνεπαισθήτως ηύξημένη. Έξ ἄλλου ὅμως τὸ ὄψώνιον, ὑπὸ τὴν στενὴν ἔννοια τῆς ἀναγκαίας δαπάνης πρὸς συμπληρωματικὴ τροφή, δὲν ἀφορᾶ μόνον εἰς κρέας, ἀλλὰ καὶ εἰς κάθε εἴδους μὴ δημητριακῆς τροφῆς (ἐληές, φροῦτα, ὅσπρια, κρασὶ κ.λπ.) ποὺ εἶναι κανονικὰ φθηνότερες τοῦ κρέατος εἰς τὴν ἀπαιτουμένη ποσότητα τοῦ «προσφαγιοῦ». Ωστε τὸ μέγεθος $2\chi + 4\psi$ θὰ ἥτο μικρότερον ἐὰν τὸ χ δὲν ἀνεφέρετο ἀποκλειστικῶς εἰς μερίδες κρέατος, ἢ ἄλλως τὸ $\chi\psi$ θὰ ἥτο μεγαλύτερον ἐὰν τὸ χ ἀφωροῦσε ἀποκλειστικῶς δαπάνη κρεατικῆς συμπληρώσεως τροφῆς. Συνέπεια, ἡ μείωσις τῆς ἀντιστοιχούσης τιμῆς μονάδος σίτου. Π.χ. μὲ $\chi\psi = 2$ (τὸ ὅποιο ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐμπίπτει ἐντὸς τῆς διακυμάνσεως τοῦ $\chi\psi$ ὅπως προέκυψε ἀπὸ τὴν ἀνάλυσι τῶν στοιχείων ἀνωτέρω - μεγίστη τιμὴ 2.16 γιὰ τὸ 281/0 π.Χ. - καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκφράζει αὔξησι τοῦ χ κατὰ 14.5%), ἡ τιμὴ τοῦ μεδίμνου σίτου εἶναι 3 δρχ., ἀκριβῶς ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους δεικνυούμενη γιὰ τὸ 3932 π.Χ. - Λόγῳ τῶν ἀντιθέτων αὐτῶν τάσεων, κρατοῦμε τὴν προκύψασα τιμὴ τῶν 3 δρχ. καὶ 2 1/4 ὄβ. ἀνὰ μέδιμνο.

6. Μετὰ τὴν νίκη τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἰς τὰ Ἀρβηλα (φθινόπωρο 331 π.Χ.), καὶ ἐνῷ ὁ νικηφόρος Βασιλεὺς - Στρατηγὸς εἰσέδυε βαθειὰ εἰς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἀσίας, ἐξέσπασαν κινήματα καὶ εἰς Πελοπόννησον καὶ εἰς Θράκην κατὰ τῆς Μακεδονικῆς Κυριαρχίας (Διόδωρος XVII, 62-3· Justinus XII, 1· cf. Curtius X, 1, 45. Εἰς διαβουλεύσεις περὶ τέτοιων κινημάτων πρέπει νὰ ὀφείλεται καὶ ἡ πρεσβεῖα τοῦ πρύγκηπα Ρήβουλα ἐξ Ὁδρησῶν εἰς Ἀθήνα, IG II² No 349, κατὰ τὶς ἀρχὲς Ἰουνίου τοῦ 330 π.Χ.).

7. Τὰ Περιπατητικὰ Οἰκονομικὰ μᾶς πληροφοροῦν περὶ γενικοῦ λιμοῦ ποὺ κατέλαβε τὴν οίκουμένη μὲ τὴν ἔξαιρεσι τῆς Αἴγυπτου, ἐπὶ Κλεομένους σατραπεύοντος τῆς Αἴγυπτου κατὰ διορισμὸν Μ. Ἀλεξάνδρου.

II 33a: Κλεομένης Ἀλεξανδρεὺς Αἴγυπτου σατραπεύων, λιμοῦ γενομένου ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις τόποις σφόδρα, ἐν Αἴγυπτῳ δὲ μετρώς, ἀπέκλεισε τὴν ἔξαγωγὴν τοῦ σίτου etc. Ὁ Κλεομένης κατήγετο ἀπὸ τὴν Ναύκρατι, καὶ εἶχε στὰ χέρια του τὴν διεύθυνσι τῶν οἰκονομικῶν τῆς Αἴγυπτου. Κατεστάθη στὴν κυριαρχική του θέσι ἀπὸ τὸν Μ. Ἀλέξανδρο τὸ 331 π.Χ. Γιὰ τὴν οἰκονομικὴν πολιτικὴν, πληροφοροῦν τὰ περιπατητικὰ Οἰκονομικὰ II, 33a-f, καὶ ὁ Δημοσθενικὸς Λόγος Κατὰ Διονυσιδώρου, 7-8. Ὁ Κλεομένης εἶχε δύο ἄξονες στὴν οἰκονομικὴν πολιτικὴν του: α) εἰδικὲς ad hoc μεθόδους ἐκτάκτων εἰσφορῶν ἢ περιουσιακῶν φόρων, καὶ β) τὸ κυριώτερο, ἐπιδέξιο κερδοσκοπικὸ χειρισμὸ τῆς διεθνοῦς ἀγορᾶς σίτου ἐν σχέσει πρὸς τὴν πλεονεκτικὴν παραγωγικὴν θέσι τοῦ αἰγυπτιακοῦ καθολικοῦ σιτοβιολῶνος. Διέθετε τὸν παραγώμενο σῖτο ὅπου ὑπῆρχε σπάνια, βασιζόμενος σὲ ἕνα καλὰ ὡργανωμένο σύστημα ἀφ' ἐνὸς πληροφοριῶν περὶ τῶν τοπικῶν συνθηκῶν καὶ τῶν ἐπιτοπίων τιμῶν μονάδος (τῶν καθεστηκυῶν τιμῶν), καὶ ἀφ' ἑτέρου διακινήσεως τοῦ προϊόντος μέσῳ ἐνὸς ἐμπορικοῦ στόλου συντιθεμένου ἀπὸ πλειάδα συνεργαζομένων ἐμπόρων.

Ἡ σιτοδείᾳ ἔφθασε σὲ τέτοια ἔντασι ὥστε ὁ σῖτος νὰ πωλεῖται στὴν Αἴγυπτο, κύρια παραγωγικὴ χώρα, 10 δρχ. ὁ μέδιμνος (μᾶλλν, παρὰ ἡ ἀρτάβη): Οἰκον. II, 33e. Ἀρχικὰ ἐπέβαλλε ὑψηλότατο δασμὸ γιὰ τὴν ἔξαγωγὴν (*ibid.* 33a), μετὰ δὲ ἐγκαθίδρυσε κρατικὸ μονοπώλιο ἐμπορείας, συγκεντρώσας ὅλη τὴν παραγωγὴν στὴν τιμὴ συνήθους πωλήσεως ἀπὸ τοὺς καλλιεργητὲς στοὺς ἔξαγωγεῖς ἐμπόρους, πωλῶν δὲ ἐν συνεχείᾳ στὸ ἀστρονομικὸ ποσὸ τῶν 32 δρχ. τὸν μέδιμνο (*ibid.* 33e), πράγμα ποὺ κατέστη παροιμιῶδες: τριάκοντα <δί>δραχμοὶ πυροί (Πολυδεύκης IV, 165).

8. Η πρώτη αίχμή της σιτοδείας άνεκυψε τὸ 330/29 π.Χ., καὶ εἶναι ἡ σπανοσιτία τῆς ἐπιγραφῆς (IG II² No. 360.9, 30, 55, 67. Τὸ 328/7 ἔχρειάσθηκαν συμπληρωματικὰ μέτρα καὶ παρέμβασις τῆς πολιτείας πρὸς σιτωνίαν μὲ εἰσφορὲς πλουσίων διακεκριμένων πολιτῶν καὶ ἴδιως σιτεμπόρων, ὅπως ὁ Ἡρακλεῖδης ἐκ Σαλαμίνος, ὁ ὅποῖος πολλαχῶς τιμᾶται στὴν ἐν λόγῳ ἐπιγραφῇ (No 360.70). Τὰ δύο αὐτὰ συμβάντα μνημονεύει ἐπακριβῶς καὶ ὁ Δημοσθενικὸς λόγος πρὸς Φορμίωνα, 38, ὃπου ἀναφέρονται τρεῖς κρίσιμοι καιροὶ γιὰ τὴν πόλι, α) ἡ κατάληψις τῶν Θηβῶν ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, β) «ὅτε ὁ σῖτος ἐπετιμήθη τὸ πρότερον» (δηλαδὴ κατὰ τὴν σπανοσιτίαν τοῦ 330/29 π.Χ.) γ) «πέρυσι δ' εἰς τὴν σιτωνίαν τὴν ὑπὲρ τοῦ Δήμου». ('Ο λόγος λοιπὸν ἀπηγγέλθη τὸ 327/6 π.Χ.). Εἰς τὴν μεγάλην σπανοσιτίαν τοῦ 330/29 π.Χ. ἀναφέρεται μᾶλλον καὶ τὸ ψήφισμα στὴν No. 398.11 (έκτὸς ἐὰν ἀφορᾶ ἄλλην σιτόδειαν μετὰ τὴν ναυμαχίαν στὸν Ἑλλήσποντο τὸ 323/2 π.Χ. καὶ τὴν Ἀθηναϊκὴν ἥπτα ἐκεῖ κατὰ τὸν Λαμιακὸ Πόλεμο). Εἶναι ἡ ἐκείνη ἡ πρώτη καὶ μεγάλη, ἡ «προτέρα σπανοσιτία» τοῦ ψηφίσματος No 363.12. Μέριμνα γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ σίτου ἐκ Κύπρου (No. 407.6), ἐκ Σινώπης στὸν Πόντο (No. 409), καὶ μέσω ἐμπορίας εἰς Σάμο (No. 416) μαρτυρεῖται κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ τῶν ἐτῶν σιτοδείας 330-326 π.Χ. (Cf. Schaefer III² 295 sqq.).
9. Δημοσθένης, Πρὸς Φορμίωνα, 28: ὅτε δ' ὁ σῖτος ἐπετιμήθη τὸ πρότερον καὶ ἐγένετο ἐκκαίδεκα δραχμῶν etc.
10. Τὸ ψήφισμα τῆς ἐπιγραφῆς No. 408 τιμᾶ δύο Ἡρακλεῶτες (Πόντος) ἐμπόρους διότι προσέφεραν φορτίο πυρῶν ἐκ Σικελίας καὶ κριθῆς ἀντὶ 9 δρχ. καὶ 5 δρχ. ἀντιστοίχως τὸν μέδιμνο. 'Ο Ἡρακλεῖδης ἐκ Σαλαμίνος πρῶτος ἐκ τῶν καταπλευσάντων ἐμπόρων διέθεσε 3.000 μεδίμνους σίτου ἀντὶ 5 δρχ. τὸν μέδιμνο, γιὰ τὸν ὅποιο λόγο τιμᾶται

έξαιρετικά καὶ πολλαπλὰ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τοῦ Δῆμου (No. 360.10, 30, 44, 55, 68). Ἀκολούθησαν πολλοί, μὲν ἀλλεπάλληλες εἰσαγωγὲς μεγάλων φορτίων σίτου, μεταξὺ τῶν ὅποιών καὶ οἱ ἐνάγοντες στὴν δίκη κατὰ τοῦ Φορμίωνος, εἰς τρόπον ὥστε διεμορφώθη ὡς καθεστηκοῦσα τιμὴ 5 δρχ. τὸν μέδιμνο. (Δημοσθένης, πρὸς φορμίωνα, 39: ὅτε δ' ὁ σῖτος ἐπετιμήθη τὸ πρότερον καὶ ἐγένετο ἐκκαιδεκα δραχμῶν, εἰσαγαγόντες πλείους ἢ μυρίους μεδίμνους πυρῶν διεμετρήσαμεν ὑμῖν τῆς καθεστυκύιας τιμῆς, πέντε δραχμῶν τὸν μέδιμνον).

Ἡ ἔξελιξις τῆς τιμῆς τῶν δημητριακῶν (διότι μετεῖχε καὶ ἡ κριθὴ στὶς ραγδαῖες αὔξησεις λόγῳ πολεμικῶν περιστάσεων καὶ ἀφορίας), φαίνεται ἀκολούθησε τὴν ἔξῆς πορέια. Τὸ 330 π.Χ. μετὰ πενιχρὴ ἐσοδεία, ἡ τιμὴ ἄρχισε νὰ ἀνεβαίνει στὰ μεγάλα κέντρα. Ἰσως τὸ ἴδιο ἔτος 330/29 π.Χ., ἡ, πιθανῶς, συνεπείᾳ καὶ δεύτερης ἀφορίας τὸ καλοκαῖρι τοῦ 329 π.Χ., ἡ τιμὴ ἔφθασε τὶς 10 δρχ. τὸν μέδιμνο πυρῶν στὴν Αἴγυπτο, σιτοβολῶνα ποὺ δὲν ἐπλήγη τὸ ἴδιο ἔντονα ὅσο ἄλλες παραγωγικὲς περιοχές. Ἄλλὰ σὲ μέρη ποὺ ἡ καλλιέργεια τῶν δημητριακῶν ἐβασίζετο στὴν ἀρχὴ τῆς αὐταρκείαςκαὶ ὅχι τῆς ὑπερπαραγωγῆς πρὸς ἔξαγωγή, ἡ καὶ δὲν ἐπήρκει γιὰ τὴν ἐγχώρια κατανάλωσι (ὅπως στὴν Ἀθήνα), ἡ τιμὴ ἐπιέζετο πρὸς τὰ ὑψη. Ὁ Κλεομένης, μονοπωλῆσας τὸ ἐμπόριο τῆς Αίγυπτιακῆς παραγωγῆς, ἐπώλει 32 δρχ. τὸν μέδιμνο. Στὴν Ἀθήνα ἡ τιμὴ ἔφθασε τὶς 18 δρχ. ἀνὰ μέδιμνο, ὅπότε καὶ ἀντεκατεστάθη κατὰ τὸ πλεῖστον ὁ σῖτος ὑπὸ τῆς φθηνότερης κριθῆς, ὅπως ἔγινε καὶ στὴν Δῆλο τὸ 282/1 π.Χ. (v. supra n. 4). Ἄλλὰ ἡ ἀνελαστικὴ ἀνάγκη καταναλώσεως δημητριακῶν ὠδήγησε καὶ τὴν τιμὴ τῆς κριθῆς στὸ ἴδιο ὕψος τῶν 18 δρχ. (Ὑπῆρχε μὲν μεγαλύτερη προσφορὰ κριθῆς λόγῳ μεγαλύτερης καλλιέργειας καὶ παραγωγῆς ποσοτικά, ἀλλὰ καὶ χρειάζεται μεγαλύτερη ποσότης κριθῆς ὡς βάσις δημητριακῆς ἡμερησίας διατροφῆς ἀπὸ ὅτι σίτου). Ἔτσι ἔξηγεται ἡ ἄλλως περίεργη πληροφορία τοῦ λόγου πρὸς

Φαινιππον (είτε είναι τοῦ Δημοσθένους είτε όχι) κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ ἔναγόμενος δι’ ἀντίδοσιν Φαινιππος ἐπώλει «τὰς κριθὰς ὀκτωκαιιδεκαδράχμους καὶ τὸν οἶνον δωδεκάδραχμον» (XLII, §20), εἰς τιμὴν τριπλασίαν τῆς πρότερον ἐπικρατούσης (*ibid.* §31). Ἀλλὰ ἡ κριθὴ δὲν εἶχε κανονικὴ τιμὴ 6 δρχ. τὸν μέδιμνο, τιμὴ ποὺ ἦταν ὑεπραρκετὴ καὶ ἵκανὰ ηὔξημένη μάλιστα καὶ γιὰ τὸν σῖτο ἀκόμη. (Εἰς τὸν λόγον γίνεται συχνὰ μνεία γιὰ «σῖτο», ἀλλὰ τὰ συμφραζόμενα καθιστοῦν σαφὲς ὅτι πρόκειται γιὰ κριθή, καὶ ἡ λέξις «σῖτος» χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν γενικώτερη ἔννοια τοῦ δημητριακοῦ καρποῦ). Εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖο (ποὺ παρεπιπτόντως χρονολογεῖ καὶ τὸν λόγο πρὸς Φαινιππον κατὰ τὸ 329/8 π.Χ.) παρενέβη τὸ Φιλαθήναιον ἑλλήνων ἐμπόρων καὶ ἡ φιλοπατρία μερικῶν Ἀθηναίων μεγαλοεμπόρων, τὸ μακροπρόθεσμο δὲ συμφέρον ἀμφοτέρων, καὶ ἄρχισαν νὰ εἰσάγωνται μεγάλες ποσότητες σίτου¹ καὶ κριθῆς ἀπὸ ἄλλες χῶρες παραγωγῆς, πρῶτα ἀπὸ τὴν Σικελία. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἀναφέρει ὁ Δημοσθενικὸς λόγος Κατὰ Διονυσοδώρου, ὅπου ἀφοῦ ἀναλύει τὴν οἰκονομικὴν πολιτικὴν τοῦ Κλεομένους ὡς πρὸς τὸ ἐμπόριο τῶν δημητριακῶν μὲ τὴν συνεργεία μεγάλων κερδοσκόπων ἐμπόρων, προσθέτει (§9): μετὰ δὲ ταῦτ’ ὃ ἄνδρες δικασταί, ἐπειδὴ ὁ Σικελικὸς κατάπλους ἐγένετο, καὶ αἱ τιμαὶ τοῦ σίτου ἐπ’ ἔλαττον ἐβάδιζον etc. Τὴν πτωτικὴν τάσι σὲ αὐτὴ τὴν μεταβατικὴν περίστασι ἀποτυπώνει ἡ ἐπιγραφὴ IG II² 408, ὅπου Σικελικοὶ πυροῦ προσφέρονται εἰς ποσότητα 5.000 μεδίμνων πρὸς 9 δρχ. τὸν μέδιμνο, κριθαὶ δὲ εἰς μεγάλη ποσότητα (κριθὰς δὲ ὅπόσας ἦγεν ἀπάσας) ἀντὶ 5 δρχ. τὸν μέδιμνο. (Κατὰ τὴν σταθερὴν περίπου ἀναλογία κριθὴ πρὸς σῖτον ὡς 1 : 2). Τελικά, ὡς ἀνεπτύχθη ἀνωτέρω, ἡ τιμὴ τοῦ σίτου ἐπεσε στὶς 5 δρχ. τὸν μέδιμνο, ποὺ θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσωμε ἵτο ἀνώτερη τῆς ἐπικρατούσης κανονικῆς πρὸ τῆς σπανοσιτίας καὶ τῶν πολιτικοστρατιωτικῶν περιπλοκῶν μετὰ τὰ Ἀρβηλα. Σημειωτέον ὅτι στὴν Ἀθήνα συνέβησαν καὶ ἄλλα γεγονότα

μείζονος οίκονομικῆς φύσεως, πιθανώτατα εἰς τὸ πλαίσιο τῶν περιπλοκῶν αὐτῶν. Ὁ λόγος πρὸς Φαίνιππον ἀναφέρει μιὰ «κοινὴ ἀτυχία» ποὺ συνέβη σὲ ἐκμεταλλευτὲς (ὅλους; ἔτσι φαίνεται νὰ ὑπδηλώνῃ ἡ διατύπωσις, ὅπως καὶ ἡ ἄλλη στὴν §21: ἐπειδὴ οἱ μὲν ἐν τοῖς ἔργοις ἡτυχήκασιν (ἐννοεῖ τὰ μεταλλεῖα τοῦ Λαυρίου), ὑμεῖς δ' οἱ γεωργοῦντες εὔπορεῖτε μᾶλλον ἢ προσῆκεν (λόγῳ τῆς ὑψηλῆς περιστασιακῆς τιμῆς τῶν γεωργικῶν προϊόντων)) τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου, καὶ κάποια πίστητα «δημευθέντος μετάλλου» λίαν σημαντικὴ ἀφοῦ τὸ μερίδιο ποὺ βαρύνει μόνον τὸν ἐνάγοντα στὴν προκείμενη δίκη εἶναι 3 τάλαντα, 1 τάλαντο γιὰ κάθε «μερίδα» ἐκμεταλλεύσεως, ποσὸ τεράστιο (XLII §3). Τὶ ἀκριβῶς συνέβη δὲν βεβαιοῦται, ἀλλὰ σχέσις τῶν μέτρων τῆς πολιτείας (έκτακτου εἰσπρακτικῆς μᾶλλον μόνον φύσεως) ὡς πρὸς τοὺς ἐπιχειρηματίες τοῦ Λαυρίου, πρὸς τὴν ἀντιμακεδονικὴ κινητικότητα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἢ πρὸς τὶς συνέπειές της δὲν ἀποκλείεται.

Τὴν περίοδο πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Σικελικοῦ σίτου ποὺ ἀνεκούφισε τὴν Ἀθηναϊκὴ σιτοδεία, ὅταν δηλαδὴ κύρια δημητριακὴ τροφὴ ἦταν ἡ κριθὴ καὶ αὐτὴ ἀκριβή, περιγράφει ἐν λεπτομερείᾳ ὡς πρὸς τὸν ἐπισιτισμὸ τῶν κατοίκων ὁ δημοσθενικὸς λόγος Πρὸς Φορμίωνα XXXIV, 37. Ὁ νόμος ἐπέβαλλε ἔσχατες ποινὲς σὲ ἔμπορο κάτοικο Ἀθηνῶν ποὺ θὰ μετέφερε καὶ διένειμε στὸ όπουδήποτε ἀλλοῦ ἔκτὸς ἀπὸ τὸ Ἀττικὸ ἔμπόριον. Ἡ περίστασις ἦταν τέτοια καὶ ὁ καιρός: ἐν ᾧ ὑμῶν οἱ μὲν ἐν τῷ ἄστει οίκοῦντες διεμετροῦντο τὰ ἄλφιτα ἐν τῷ φόδειῷ, οἱ δὲ ἐν τῷ Πειραιεῖ ἐν τῷ νεωρῷ ἐλάμβανον κατ' ὄβολὸν τοὺς ἄρτους καὶ ἐπὶ τῆς μακρᾶς στοᾶς τὰ ἄλφιτα, καθ' ἡμίεκτον μετρούμενοι καὶ καταπατούμενοι. Ἡ δημητριακὴ τροφὴ συνίστατο πλέον εἰς κριθάλευρο (ἄλφιτα) τὸ όποιον ἔχορηγεῖτο μὲ δελτίο, ἡμίεκτο ἀνὰ Ἀθηναῖο πολίτη ἀρχηγὸ οἰκογενείας καθ' ἡμέραν, δηλαδὴ 4 χοίνικες ἡμερησίως, τροφὴ ἐπαρκὴς γιὰ 2 μὲ 3 ἄτομα, ἀφοῦ

1 χοῖνιξ σίτου τὴν ἡμέρα ἐπαρκεῖ γιὰ τὸ ἄτομο. Ὁ συνωστισμὸς (καταπατούμενοι) στὴν σεῖρὰ ἀναμονῆς ὑποδηλώνει τὴν ἔντασι τῆς ἀνάγκης.

11. IG II² No 1672. Μία πολύτιμη ἐπιγραφὴ ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἐπανειλλημένως καὶ κυρίως στὴν μελέτη τῆς ἀρχαίας ἀγροτικῆς παραγωγῆς. V. 283 sqq.: πυρῶν κεφάλαιον μέδιμνοι ΓΔ ΔΔΔ [ΠΙ] δέκα ἡμιεκτεῖα χοῖνιξ. Ἀπὸτούτων εἰς πελανὸν τοῖς θεοῖν μέδιμνος καὶ Ἱεροποιοῖς ἐγ Βουλῆς Δ μέδιμνοι καὶ ἐπιβολὴ πένθ' ἡμιεκτεῖα· ἀπεδόμεθα μεδίμνους ΓΔ ΔΔ II ἐκτέα χοίνικα· ἐπίμετρα τούτοις μεδιμνοὶ τρεῖς χοίνικες τρεῖς· κεφάλαιον τιμῆς πυρῶν τῶν ἔξηκοντα καὶ δυεῖν μεδίμνων ΗΗΗ ΓΔ ΔΔ IC πραθέντων ἐξ δραχμῶν τοῦ μεδίμνου ἐκάστου ὡς ὁ Δῆμος ἔταξεν, πλὴν τῶν δέκα μεδίμνων, τούτων δὲ τιμὴ ΓΔ.

Τὸ συνολικὸ ποσὸ τῶν συγκεντρωθέντων δημητριακῶν δίδεται ὡς 86 μεδιμνοὶ 10 ἡιεκτεῖα 1 χοῖνιξ (ὁ ἀριθμὸς τῶν μεδίμνων προέρχεται ἐκ διορθώσεως συνισταμένης στὴν προσθήκη τῶν δύο τελειταίων ψηφίων Γ I = 6 ποὺ εἶναι πρακτικῶς βεβαία). Τὰ διατεθέντα ποσὰ δίδονται ὡς ἔξης:

	<u>Μέδιμνοι</u>	<u>ἡμιεκτεῖα</u>	<u>χοίνικες</u>
εἰς πέλανον τοῖς θεοῖν		1	
εἰς πέλανον Ἱεροποιοῖς ἐκ Βουλῆς	10		
ἐπιβολὴ			5
ἐπωλήθησαν . . .	72	2	1
ἐπίμετρα	3		3
Σύνολον	86	8	

Πέλανοι εἶναι Ἱερὰ ἀλευροσκευάσματα - προσφορὲς χρησιμοποιούμενα στὴν θεῖα λατρεῖα. Τὸ πρῶτο ποσὸν παρεσχέθη γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ Ἱεροῦ τῶν Ἐλευσινῶν θεαινῶν. Τὸ δεύτερο ἀνέλαβαν

οἱ Ἱεροποιοὶ τῆς Βουλῆς, οἱ ἐπιτετραμμένοι τῶν δημοσίων Ἱεροπραξιῶν ποὺ διηνήργει ἡ Βουλὴ ὡς σῶμα. Ἐπιβολὴ πρέπει νὰ εἶναι εῖδος τέλους τὸ ὅποιο οἱ Ἱεροποιοὶ τῆς Βουλῆς ἐπὶ πλέονέπεβαλλαν· ἵσως προέρχεται ἀπὸ ἄλλη θρησκευτικὴ ἀρχὴ, ἢ εἶναι ἔκτακτη ἀπαίτησις, διότι δὲν ἀναφέρεται στὶς ἀντίστοιχες χρήσεις τῶν ἀπαρχικῶν κριθῶν. Τὰ ἐπίμετρα φαίνεται νὰ εἶναι πρόσθετος ποσότης ποὺ γιὰ κάποιο λόγο δὲν ὑπεισῆλθε στὸν ἀνωτέρῳ λογαριασμῷ λήψεως καὶ παραδόσεως τῶν δημητριακῶν, κάτι σὰν ὑπόλοιπο. Παρ' ὅλη τὴν ἔξισωτικὴ προσθήκη τῶν «ἐπιμέτρων», τὸ ποσὸ τῶν ἀποδοθέντων πυρῶν εἶναι μικρότερο τοῦ ἀναφερομένου ὡς συνολικοῦ συγκεντρωθέντος ποσοῦ κατὰ 2 ἡμιεκτείᾳ καὶ 1 χοίνικα = 9 χοίνικες = 9.82 lt. ≈ 7.66 kg. σίτου. Οἱ διαφορὲς αὐτὲς ὀφείλονται στὸ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι μετροῦσαν πάντοτε τὰ σιτηρὰ σὲ μονάδες χωρητικότητος, μὲ χρῆσι καταλλήλων ἀγγείων.

Αἱ ἀπαρχὲς ποὺ προήρχοντο ἀπὸ τὴν Ἰμβρο (κληρουχημένη ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους) ἔφθασαν καθυστερημένα καὶ ἀναγράφονται χωριστὰ στὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς, v. 297 sqq.: καὶ ἐξ Ἰμβρου τῆς ἀπαρχῆς, οἱ ὕστερον ἐλθόντες τῆς θυσίας, ἦν ἐκόμισε Χαιρέστρατος Ἀναγυράσιος, πυρῶν μέδιμνοι ΔΔΔΓΙ δέκα ἡμιεκτεῖα ἔχοντες τὴν ἐπιβολήν, τιμὴ τούτων ΗΗΔΔ . 36 μέδιμνοι καὶ δέκα ἡμιεκτεῖα (= 36 10/12 μεδ.) ἀπέδωσαν 221 δρχ., ὁ μέδιμνος 6 δρχ.

12. Πλούταρχος, Δημήτριος Πολιορκητής, XXXIII. Ὁ λιμὸς ἐκεῖνος ἐπέρασε στὴν κωμῳδία. Ὁ Μάγειρος στὸν Ἀρεοπαγίτη τοῦ Δημητρίου τοῦ κωμικοῦ (τοῦ δεύτερου γνωστοῦ μὲ αὐτὸ τὸ ὄνομα, ποὺ ἔζησε τὸν 3ο αἰῶνα π.Χ.) διακωμῳδεῖ τὶς τυραννίες διότι περιπίπτουν στὴν ἔσχατη συχνὰ ἀνάγκη. Κατὰ τὴν πολιορκία τοῦ Δημητρίου τὴν Ἀθήνα ἐκυβέρνα ὁ Λαχάρης. Γράφει ὁ Δημήτριος ὁ ποιητής (Fr. 1 PC Gr. vol. V, p. 11):

v. 4 ἀβυρτακοποὶς παρὰ Σέλευκον ἐγενόμην,
 παρ' Ἀγαθοκλεῖ <δὲ> πρῶτος εἰσήνεγκ' ἐγώ
 τῷ Σικελιώτῃ <τὴν> τυραννικὴν φακῆν.
 τὸ μέγιστογ οὐκ εἴρηκα· Λαχάρους ποτε,
 ὅτ' ἦν ὁ λιμός, ἐστιῶντος τοὺς φίλους,
 ἀνάληψιν ἐποίησ' εἰσενέγκας κάππαριν.

Ἡ ἀβυρτάτη, ἡ φακὴ καὶ ἡ κάππαρις καλοσωρίσθηκαν ως ἄκρα πολυτέλεια στοὺς καιροὺς τέτοιας ἐνδείας ποὺ καὶ ἡ τράπεζα τῶν τυράννων καὶ δυνατῶν συρρικνώνται.

13. Πλούταρχος, Σύλλας, XIII. δς (sc. ὁ τύραννος Ἀθηνίων), χιλίων δραχμῶν ὧνίον τοῦ μεδίμνου τῶν πυρῶν ὄντος ἐν ἀστει τότε, τῶν ἀνθρώπων σιτουμένων τὸ περὶ τὴν Ἀκρόπολιν φυόμενον παρθένιον, ὑποδήματα δὲ καὶ ληκύθους ἐφθὰς ἐσθιόντων, αὐτὸς ἐνδελεχῶς πότοις μεθημερινοῖς καὶ κώμοις χρώμενος καὶ πυρριχίζων καὶ γελωτοποιῶν πρὸς τοὺς πολεμίους τὸν μὲν ἱερὸν τῆς Θεοῦ λύχνον ἀπεσβηκότα διὰ σπάνιν ἔλαιου περιεῖδε, τῇ δὲ ἱεροφάντιδι πυρῶν ἡμίεκτον προσκτούσῃ πεπέρεως ἔπειμψε, τοὺς δὲ βουλευτὰς καὶ ἱερεῖς ἵκετεύοντας οἰκτεῖραι τὴν πόλιν καὶ διαλύσασθαι πρὸς Σύλλαν τοξεύμασι βάλλειν διεσκέδασεν.

14. Ἀχαρνεῖς, 758-9:

ΔΙΚΑΙΟΠΟΛΙΣ. Τί δ' ἄλλο Μεγαροῖ; Πῶς ὁ σῖτος ὕνιος;
 ΜΕΓΑΡΕΥΣ. Παρ' ἄμε πολιτίματος ἄπερ τοῖ Θεοί.
 Παίζει μὲ τὶς δύο ἔννοιες τῆς «τιμῆς».

15. Τὰ στοιχεῖα δίδονται ἀνωτέρῳ, Κεφ. Α.

16. IG XI, 2 No. 159. 58-60. (Τὰ Ἑλληνικὰ δεκαδικὰ ἐδίδοντο ὡς κλάσματα τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμητὴς ἦταν πάντοτε ἡ μονάς).
17. IG XI, 2 No. 159.64.
18. IG XI, 2, No. 160.
19. IG XI, 2 No. 161.83-4.
20. ibid.
21. Ή ἀνάλυσις τοῦ Jarde, op. cit. p. 173-5 γιὰ τὴν πορεία τῆς τιμῆς τῶν δημητριακῶν, κατὰ τὰ ἔτη αὐτὰ εἶναι τελείως λανθασμένη. Βασίζεται στὴν σφαλερὴ καὶ ἀναπολόγητη προϋπόθεσι ὅτι ἡ δημητριακὴ τροφὴ τῶν τεχνιτῶν τὸ 281/0 π.Χ. καὶ τὸ 279/8 π.Χ. εἶναι σῖτος. Στὴν πραγματικότητα εἶναι κριθή. - Εἶναι ὅμως ἐνδιαφέρουσα ἡ σύνδεσις ποὺ κάνει τῆς καταστάσεως τῶν ἔτῶν αὐτῶν μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς τιμητικῆς ἐπιγραφῆς IG XI, 4, No. 1049 γιὰ τὸν Δήλιο Μνήσαλκο Τελεσαρχίδου ποὺ βοήθησε τὴν ἀποστολὴν ναυτικοῦ φορτώματος σίτου πρὸς κάποια μὴ μνημονευομένη πόλι (ἢ ὅποια καὶ τὸν τιμᾶ), τὸ ὅποιο εἶχε κρατηθῆ ὡς ἐνέχυρο στὸ ἐμπόριο τῆς Δήλου (op. cit. p. 175 καὶ n. 2). Βεβαίως ὁ Μνήσαλκος ἔπαιζε σημαντικὸ ρόλο στὰ δημόσια πράγματα τῆς Δήλου, ν. ἐπιγραφὲς Nos 558-60. Cf. ἐπίσης No. 161 A29, ὅπου ἐμφανίζεται ὡς καταθέτων τόκους πρὸς τοῦς Ἱεροποιοῦς ὑπὲρ ἐκτάσεως γῆς τὸ 279 π.Χ. Πρόκειται γιὰ κάποιο σημαντικὸ ἢ μὲ ἐπιρροὴ Δήλιο ἐπιχειρηματία. Ή σπανοσιτίᾳ τῆς ἐπιγραφῆς No. 1049 δυνατὸν νὰ εἶναι τῆς περιόδου 282 - 279 π.Χ.

22. IG XI, 4 No 627.

23. Πόλεις τῶν ὁποίων ἡ περιοχὴ δὲν ἦταν αὐτάρκης εἰς δημητριακὰ ὠργάνων ἔνα κεφάλαιο χρήματος «εἰς σιτωνίαν», προοριζόμενο νὰ παραδιδεται σὲ δημόσιους, ἀγοραστὲς χονδρεμπόρους (σιτῶνες) ποὺ θὰ ἀνελάμβαναν νὰ προμηθευθοῦν μεγάλες ποσότητες σίτου σὲ καλὲς τρέχουσες τιμὲς ἀπὸ μακρυνὲς χῶρες μεγάλης παραγωγῆς πρὸς δημιουργία σημαντικοῦ ἀποθεματικοῦ γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν πολιτῶν. Ἐπρόκειτο γιὰ ἔνα μέτρο οἰκονομικῆς σωφροσύνης (καὶ ὅχι, αὐστηρῶς εἰπεῖν, οἰκονομικοῦ παρεμβατισμοῦ), συνδυασμένης μὲ κοινωνικὴ ὑπευθυνότητα.

Στὴν Δῆλο τοῦ 179 π.Χ. ἐπὶ ἄρχοντος Δημάρου, δύο ὁμάδες σιτωνῶν καταβάλλουν στὴν «δημόσια κιβωτὸ» (τὸ Δημόσιο Ταμεῖο) τὸ χρηματικὸ ἰσοδύναμο ὠρισμένων ποσοτήτων σταριοῦ τὶς ὁποῖες ἐπρομηθεύθηκαν ἀπὸ τὴν Νουμιδία. Ὁ Βασιλεὺς Μασανάσσα, μὲ τὴν μεσολάβησι πρέσεβεως τῆς Ρόδου, ἐδώρησε στὸ Ἱερὸ τῆς Δήλου τὶς ἐν λόγῳ ποσότητες, καὶ ἔτσι οἱ σιτῶναι ἐπιστρεφουν στὸ Δημόσιο Ταμεῖο τὸ χρηματικὸ ποσὸ ποὺ ἀπεκομίσθη ἀπὸ τὴν διάθεσι τοῦ σίτου. Γιὰ τὸν κανονισμὸ τοῦ θέματος ὑπῆρχε σχετικὸ ψήφισμα τοῦ Δήμου.

Inscriptions de Delos, Comptes Les Hieropes (Nos 372-498), No. 442.

99-106: Καὶ τόδε ἄλλο ἀργύριον ἐτέθη ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς εἰς τὴν Δημοσίαν Κιβωτόν, παρόντος ἄρχοντος τοῦ τῆς πόλεως καὶ γραμματέων καὶ πρυτάνεων τῶν κατὰ μῆνα· στάμνος ἐπιγραφὴν ἔχων. ἀπὸ τῆς Νυμφοδώρου καὶ Ἡρακλείδου, ἐπὶ Δημάρου Ληναιῶνος, ἔθεσαν σιτῶναι Ἀμνος, Φᾶνος, Φύλλακος καὶ ὁ πρεσβευτὴς Ροδίων σίτου μεδίμνων χιλίων τετρακοσίων ὄγδοήκοντα τεσσάρων ἡμιέκτων ἐννέα τὴν τιμὴν τοῦ παρὰ τοῦ Βασιλέως Μασανάσσα XXXXHHHHΓΗΗΙC· ἄλλος στάμνος ἐπιγραφὴν ἔχων· ἀπὸ τῆς Ἑλληνος καὶ Μαντινέως, ἐπὶ Δημάρου Ἀρτεμισιῶνος, ἔθεσαν εἰς τὸ Ἱερὸν

Ἐρμων Σόλωνος, Σῆμος Κοσμιάδον, Σόλων Μετωνύμου ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ σίτου τοῦ παρὰ τοῦ βασιλέως Μασαννάσα κατὰ τὸ ψήφισμα τοῦ Δήμου ΧΧΓΔΔΔ· ἄλλος στάμνος ἐπιγραφὴν ἔχων ἀπὸ τῆς Φύλωνος καὶ Σιλήνου ἐπὶ Δημάρου Ἀρτεμισιῶνος, ἔθεσαν εἰς τὸ ιερὸν Ἐρμων, Σόλων, Σῆμος ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ σίτου τοῦ παρὰ τοῦ βασιλέως Μασαννάσα κατὰ τὸ ψήφισμα τοῦ Δήμου ΗΗΗ ΔΔ· ἄλλον στάμνον ἐπιγραφὴν ἔχοντα ἀπὸ τῆς Νυμφοδώρου καὶ Ἡρακλείδου, ἐπὶ Δημάρχου Ἀρτεμισιῶνος, ἔθεσεν Ἐρμων, Σόλων, Σῆμος τὸ λοιπὸν τῆς τιμῆς τοῦ σίτου μεδίμνων χιλίων τριακοσίων δέκα ἐνδεκάτημιέκτων ἐννέα, τοῦ μεδίμνου ἀνὰ τέσσερας, τοῦ παρὰ τοῦ βασιλέως Μασαννάσα XX Δ III CT κατὰ τὸ ψήφισμα τοῦ Δήμου. - Ἐμφανίζονται δύο ὁμάδες σιτωνιῶν. Ἡ πρώτη ("Ἀμνος, Φᾶνος, Φύλλακος) μαζὶ μὲ τὸν πρεσβευτὴν τῶν Ροδίων ἐλαβαν ἀπὸ τὸν Μασανάσσα 1484 μεδίμνους 9 ἡμίεκτα σίτου ἀξίας 4.454 δρχ. καὶ 1 1/2 ὄβιοι, δηλαδὴ διενεμήθησαν εἰς τιμὴ μονάδος 3 δρχ. ὁ μεδίμνος. Ἡ δεύτερη ὁμὰς (Ἐρμων, Σῆμος, Σόλων) παρέλαβε 1311 μεδίμνους 9 ἡμίεκτασίτου, τὴν ἀξίαν τῶν ὅποιων κατέθεσε στὸ ιερὸ σὲ τρεῖς δόσεις (όλες τοῦ Ἀρτεμισιῶν) ἀπὸ 2.530 δρχ., 375 δρχ. καὶ 2.560 δρχ. 3 1/2 ὄβιοι ἀντιστοίχως, συνολικὰ 5.465 δρχ. 3 1/2 1/3 ὄβιοι, δηλαδὴ εἰς τιμὴ μονάδος 4 δρχ. 1όβιολὸς ὁ μεδίμνος. Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ἀξίας τῆς δευτέρας αὐτῆς ποσότητος σίτου δίδεται στὴν ἐπιγραφὴ μὲ τὴν τιμὴ τῆς μονάδος ἐπίσης: τοῦ μεδίμνου ἀνὰ τέσσερας (sc. δραχμάς). Ἄλλα ὁ ὑπολογισμὸς δίδει ἕναν ὄβιολό περισσότερο ἀνὰ μεδίμνο, εἶναι δὲ ἀπίθανο νὰ ἀναφέρονται τὰ μεγέθη ἐσφαλμένα, διότι ἡ διαίρεσις δίδει ἀκριβῶς 4 δρχ. καὶ ἔνα ὄβιολό. Ἡ λοιπὸν ἡ 4 δρχ. τοῦ κειμένου εἶναι προσεγγιστικὸς χαρακτηρισμὸς τῆς τιμῆς τοῦ σίτου ἀνὰ μονάδα, ἡ πρόκειται περὶ τοῦ ἐνὸς ὄβιοι ποὺ ἐπετρέπετο τὸ μέγιστον κέρδος λιανικοῦ (ἐσωτερικοῦ) ἐμπορίου (Λυσίας, Κατὰ Σιτοπωλῶν, XX, §8. Ἡ Δῆλος δυνατὸν νὰ εἶχε πάρῃ τὸν

άπτικὸν νόμον ἀπὸ τὸν καιρὸν τῆς Ἀθηναϊκῆς κυριαρχίας). 4 δρχ. τοῦ εἰσαγωγικοῦ χονδροεμπορίου εἶναι 4 δρχ. 1όβιολὸς τοῦ λιανικοῦ, ἐσωτερικοῦ ἐμπορίου (καπηλείας). Πιθανῶς δηλαδὴ ὁ σῖτος διετέθη χωρὶς μεσολάβησι τῶν καπήλων σιτοπιωλῶν ἢ τὸ κέρδος των μὲν ψήφισμα τοῦ Δήμου κατετέθη εἰς τὸ Δημόσιο Ταμεῖο. Στὴν πρώτη ποσότητα τοῦ Ληναιῶνα δὲν ἀναφέρεται παρόμοια διαφοροποίησις, ἀφοῦ δὲν καταγράφεται τιμὴ μονάδος γιὰ τὸ χονδρεμπόριο. - Οἱ ποσότητες σίτου ἀπὸ τὸν Μασανάσσα εἶναι 1484 μέδιμνοι 9 ἡμίεκτα ἢ πρώτη καὶ 1311 μέδιμνοι 9 ἡμίεκτα ἢ δεύτερη, ἥτοι συνολικὰ 2796 1/2 μέδιμνοι. Δὲν εἶναι δυνατὸν δωρεὰ νὰ συνίσταται σὲ τέτοιο μὴ ἀκέραιο ποσό. Θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναθεωρήσωμε τὴν γνώμην περὶ δωρεᾶς, ἀν δὲν συνέτρεχαν ἄλλα στοιχεῖα συνάδοντα πρὸς αὐτὴν (v. κατωτέρω). Στὸν Λογαριασμὸν τοῦ ἑπομένου ἔτους (178 π.Χ.) ἐπὶ ἄρχοντος Ξενοτίμου ἀτυχῶς τὰ ἔσοδα τῆς Δημοσίας Κιβωτοῦ ἐμφανίζονται σὲ διεφθαρμένα μέρη τῆς ἐπιγραφῆς (No. 443). Διαβάζεται ὅμως, v. 16: .

τοῦ σίτου κατὰ τὸ ψήφισμα τοῦ Δήμο[υ] τὸ π[ερι]ὸν
καὶ στὸν v. 18-9

τὴν πρᾶσιν τοῦ σίτου κατὰ τὸ [ψήφ]ισ(μα) τοῦ Δήμου τό <ῦ παρὰ>
Μασα<νασ>σα XXX ΗΗΗ ΔΔ ΙΙΙC· καὶ το<ῦ> παρὰ Ἄντιγόνου
προσ(φερθέντος) XXX Η .

(Τὶς διορθώσεις σὲ αὐτοὺς τοὺς στίχους πλὴν τοῦ προφανοῦς «[ψήφ]ισ(μα)» τὶς προτείνω ὡς πιθανές). Φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἄλλος ὑπολειπόμενος σῖτος ἀπὸ τὴν δωρεὰ τοῦ Μασανάσσα πλὴν τοῦ διατεθέντος στὶς ἀρχὲς τοῦ 179 π.Χ. Τὸ ἀναφερόμενο «δῆφισμα τοῦ Δήμου» στὶς δύο αὐτὲς καταβολὲς πρέπει νὰ εἶναι τὸ ψήφισμα περὶ διανομῆς τοῦ ἀποκτηθέντος σίτου, τὸ ὅποιο συναντοῦμε στὸν Λογαριασμὸν τοῦ 179 π.Χ. - Ο Μασανάσσα στεφανοῦται διὰ χρυσοῦ στεφάνου ἀπὸ τοὺς Δηλίους (No. 442.43 καὶ 67), ἐνῷ ὁ Ἐρμων (ἀπὸ τὴν

δευτέρα όμαδα τῶν σιτωνῶν τοῦ 179 π.Χ.) τοῦ ἀναθέτει ἀνδριάντα ὡς φίλου (IG XI, 4 No. 1115). Τὴν σχέσι τῆς Δήλου, Ρόδου πρὸς Μασανάσσα ἔκφράζει ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ στὴν Δῆλο μὲ εὔχες πρὸς τοὺς θεοὺς γιὰ τὸν Μασανάσσα ἐκ μέρους τοῦ Χαρμύλου Νικάρχου Ροδίου (ὁ Νίκαρχος Ρόδιος ἀφιερώνει στὸν θεὸφιάλη ἐπὶ Ἱεροποιῶν Χαιρέα καὶ Τελεστοκρίτου, τὸ 188 π.Χ., No. 442.93-4). - Τὴν διεθνῆ θέσι τῆς Δήλου καὶ τὴν λεπτὴ ἴσορροπία της, ὡς ἔλευθέρου ἐμπορίου, μεταξὺ ἀντιμαχομένων πολεμικὰ ἢ εἰρηνικὰ παρατάξεων, ἔκφράζει ὁ συνδυασμὸς τῶν τιμῶν ποὺ ἀπονέμονται ἀπὸ τὸ Ἱερὸ στοὺς δυνατοὺς Ἡγέτες. Ἐχομε στὴν μία ἐπιγραφὴ No. 442 τοῦ 179 π.Χ. μνεία τετράκις χρυσοῦ στεφάνου πρὸς τὸν Φύλιππο τῆς Μακεδονίας (πέθανε ἀκριβῶς τὸ ἔτος αὐτό, κατὰ τὰ μέσα του), No. 442: 24-26. 41-44. 59-61. 212-3. (Πιθανῶς πρόκειται γιὰ τουλάχιστον 2 στεφάνους ἕνα ὄλιγο προγενέστερο - οἱ τρεῖς πρῶτες μνεῖες - καὶ ἕνα τοῦ 179 π.Χ. Cf. Durrbachad. loc.). Στέφανος ἐπίσης προσφέρεται στὴν Ρόδο (*ibid.* 25-6), πιθανώτατα μὲ τὴν εύκαιρία τῆς μεσολαβήσεώς της πρὸς τὸν Μασανάσσα, ὁ ὅποῖος ἐπίσης στεφανοῦται, τῶν ἐπίσης φιλορωμαϊκῶν Ἀτταλιδῶν. Στεφανοῦται ἐπὶσης βασιλεὺς Εύμενης (*ibid.* Cf. No. 339A22). Ο Μασανάσσα ἀκολουθεῖ φιλορωμαϊκὴ πολιτική).

24. IG XII, 5 No. 714 ὅπως συνεπληρώθη εἰς IG XII Supplementum No. 714.

- Ἀκριβέστερη χρονολόγησις εἶναι μόνον ὑποθετική. Ο Hillar v. Gartringen συμφωνῶν στὴν δεύτερη ἔκδοσι μὲ τὰ συμπεράσματα τοῦ συμπληρωτοῦ Sancius, Athenische Miteilungen XXXVI, 1911 p. 1 sqq. πιστεύει ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ οἱ Ἀθηναῖοι ἥλεγχαν καὶ ἐφρούρουν τὴν νῆσο καὶ προτείνει τὴν περίοδο 350-336 π.Χ. Δυνατὸν νὰ γίνῃ σκέψις καὶ περὶ τῶν γεγονότων τοῦ 318 π.Χ. ὅταν ὁ Ἀντίγονος ἔστειλε στρατιωτικὴ βοήθεια στὴν περιοχή.

Προηγουμένως ό v. Gartringen στὴν ἀρχικὴ ἔκδοσι (IG XII, 5) ἔφαντάζετο (παραπέμπων στὸν Διόδωρο, XX, 37, 1) ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ Στρατὸς Μακεδονικὸς ἤλεγχε τὴν περιοχή, πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Πτολεμαίου Λάγου τὸ 308 π.Χ.

25. Dittenberger, Sylloge Inscriptionum Graecarum², No. 548.

26. Inschriften von Pergamon, I, 13.3-4.

27. Πλούσια σὲ ιστορικὸ καὶ οἰκονομικὸ περιεχόμενο εἶναι ἡ περίφημη ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴν Ὁλβία (IG 2058 = IOP Eux. I 16A60 ff. = Dittenberger, Sylloge Inscriptionum Graecarum², 226 = 495.31. Ἡ Ὁλβία ἡ Βορύσθενις, ἀποικία τῆς Μιλήτου κατὰ τὸ στόμα τοῦ Υπάνιδος ποταμοῦ (Bug) παρὰ τὸν μέγα ὄμώνυμον Βορύσθενιν (Dnieper) στὸν Βόρειο Εὔξεινο Πόντο, σημαντικὸ κέντρο ἐμπορίου στὶς ἀκρότατες παρυφὲς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου, τιμῇ διὰ τοῦ ψηφίσματος τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ Δῆμου ποὺ ἀπαθανατίζει ἡ ἐπιγραφὴ τὸν διακεκριμένο πολίτη τῆς Πρωτογένη Ἡροσόντος γιὰ ὃ, τι μὲ χρῆμα καὶ προσωπικὴ προσφορὰ ἔχει πράξῃ ὑπὲρ πατρίδος κατὰ τὴν διάρκεια μιᾶς μακρᾶς καὶ πλήρους σταδιοδρομίας. (Ἡ περίπτωσις προσομοιάζει τὴν ἀνάλογον εἰς τὴν Πριήνην, (ε) κατωτέρω). - Ἡ χρονολόγησις τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἐσωτερική. Ἐνας βασιλεὺς Σαῖταφάρνης παραγίγνεται ἐπανειλημένως καὶ ἀπαιτεῖ «τὰ δῶρα τῆς Παρόδου», μία μορφὴ καθιερωμένης (αὐτὸ φαίνεται νὰ ἀποδεικνύῃ τὸ ὄριστικὸ ἄρθρο «τά», ὅπως ὄρθως παρετήρησε ὁ Dittenberger, ad loc.) ἐκτάκτου εἰσφορᾶς ἡ φορολογίας ὑπὸ μορφὴν τιμητικῶν ξενίων καὶ δωρεῶν. Πρώτη φορά: v. 10 sqq. Δευτέρα φορὰ ἐπὶ ίερέως Ἡροδώρου: v. 34 sqq. (ἐπέρχονται ἀθρόοι Σάϊοι προφανῶς γιὰ νὰ ἀποκομίσουν λεῖα ἐπὶ προφάσει κομιδῆς τῶν βασιλικῶν δώρων ὡς καὶ

τῶν δωρεῶν πρὸς διαφόρους ἄρχοντες τῶν παραγενομένων, v. 41-45). Τρίτη φορὰ ἐπὶ ιερέως Πλειστάρχου: v. 84 sqq: τοῦ τε Βασιλέως Σαΐταφάρνου παραγενομένου εἰς τὸ πέραν ἐπὶ θεραπείαν κ.τ.λ. Καθὼς ἡ Ὀλβία ἦτο κτισμένη στὴν δεξιὰ ὅχθη τοῦ Ὑπάνιδος (αύστηρῶς εἴπεῖν, στὸ δεξιὸν (δυτικὸν) μέρος τῆς παράκτιας θαλάσσιας λίμνης ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ τὶς ἐκβολὲς τοῦ Bug καὶ Dnieper γιὰ αὐτὸ ὁ Στράβων τὴν περιγράφει ὡς κειμένη 200 στάδια ἀπὸ τὶς ἐκβολὲς τοῦ Βορυσθενίου VII, 3, 17). Ὁ Βασιλεὺς Ἰσως νὰ εἶναι συνεπῶς ὁ ἀρχηγὸς τῶν βασιλικῶν Σκυθῶν τοῦ Ἡροδότου (βασιληών Σκυθέων, IV, 20) ποὺ θὰ ἦταν τότε οἱ Σάιοι τῆς ἐπιγραφῆς - ἡ συγγενῆ φύλα κείμενα ἀνατολικώτερον τῶν Σαίων περὶ τὴν Μαιώτιδα λίμνη, ὅπου καὶ ὁ Ἡρόδοτος τοποθετεῖ, μετὰ τοὺς νομάδες Σκύθες, τοὺς βασιλικούς του Σκύθες (loc. cit. §19-21). Βεβαίως ἡ ἐπιγραφὴ διαφοροποιεῖ τοὺς Σάιους ἀπὸ τοὺς Σκύθες. Ἄλλὰ ἔντονα διεκρίνοντο καὶ οἱ βασιλικοὶ Σκύθες πρὸς τοὺς λοιποὺς ποὺ ἐθεώρουν ὡς δούλους των - διάκρισις ποὺ ἔφθανε μέχρι πολέμου Ὁ Βασιλεὺς δέχεται μὲν τὰ δῶρα τῆς Ὀλβίας ἀλλὰ γιὰ κάποιο μὴ ἀναφερόμενο λόγο ὄργιζεται (v. 94) καὶ ἀποχωρεῖ. Ὁ δῆμος καθίσταται περίφοβος, ἀναμένει ἐπίθεσι καὶ βλέπει ὅτι ἡ πόλις δὲν εἶναι σὲ θέσι νὰ ἀμυνθῇ ἀποτελεσματικά. Πρῶτο μειονέκτημα (ἐλάττωμα v. 111) ἀναφέρεται ὅτι τὸ πρὸς τὸν πιοταμὸ μέρος τῆς πόλεως εἶναι ἀτείχιστο περιλαμβανομένου καὶ τοῦ λιμένος (v. 97 sqq.): ἀναμένεται λοιπὸν ἐπίθεσις ἐκ μέρους τοῦ Σαΐταφάρνου ἐξ ἀνατολῶν. Ταυτοχρόνως ὅμως ἀναγγέλεται ἀπὸ αὐτομόλους ὅτι Γαλάται καὶ Σκίροι ἔχουν συμμαχήσει καὶ σκοπεύουν νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῆς Ὀλβίας τὸν χειμῶνα. Τὴν ἐπίθεσι αὐτὴ φοβοῦνται πλέον τῶν Ὀλβιοπολιτῶν καὶ οἱ Θισαμάτες, Σκύθες καὶ Σανδαράτες (v. 107), οἱ ὅποιοι ὡς ἐκ τούτου θὰ ἥθελαν νὰ καταλάβουν τὴν περιτειχισμένη πόλι η νὰ συνοχυρωθοῦν σὲ αὐτὴν «δεδιότας ὡσαύως καὶ αὐτοὺς τὴν τῶν Γαλατῶν ὡμότητα». Στὴν ἐνδοχώρα τῆς

Όλβίας κατοικοῦν ύποτεταγμένα σκυθικὰ φύλα (τὸ ὑπηρετικὸ ὅπως τὸ ἀποκαλεῖ ἡ ἐπιγραφή, τὴν «οἰκετείαν»), τὰ ὄρια δὲ τῆς εύρυτερης γεωγραφικῆς περιοχῆς κατέχουν οἱ μιξέλληνες (v. 115), οἱ Καλλιπόδαι τοῦ Ἡροδότου «Ἐλληνες Σκύθαι» (IV, 17). Ἀλλὰ τόσο ἡ οἰκετεία, ὅσο καὶ οἱ μιξέλληνες ἔχουν ἀποδεκατισθῆ, ἐνῷ μόνοι οἱ ἐπὶ τὴν ἄμεσον γειτονίαν τῆς πόλεως εύρισκόμενοι εἶχαν παρασχήσει σημαντικὴ ἐπικουρία 1500 ἀξιομάχων ἀνδρῶν «ἐν τῷ προτέρῳ πολέμῳ συμμαχήσαντες ἐν τῇ πόλει» (v. 110-119): ...πολλῶν ἔχοντων ἀθύμως καὶ παρεσκευασμένων ἐγλείπειν τὴμ πόλιν, ἅμα δὲ τῷ καὶ ἄλλα γεγενῆσθαι ἐλαττώματα πολλὰ κατὰ τὴγ χώραν ἐφθάρται μὲν τὴν οἰκετείαν ἅπασαν καὶ τοὺς τὴμ παρώρειαν οίκοῦντας μιξέλληνας, οὐκ ἐλάπτους ὄντας τὸν ἀριθμὸν χιλίων καὶ πεντακοσίων τοὺς ἐν τῷ προτέρῳ πολέμῳ συμμαχήσαντας ἐν τῇ πόλει, ἐγλελοπέναι δὲ πολλοὺς μὲν τῶν ξένων, οὐκ ὀλίγους δὲ τῶν πολιτῶν etc. Ὁλη ἡ ὕπαιθρος ἔχει ἐρημωθῆ. Προφανῶς πρόκειται γιὰ μία μακρόχρονη κατάστασι συνεχῶν δημόσεων τῆς χώρας (συνέπεια τοῦ πιθανώτατα δυσμενῶς ἐξελιχθέντος μνημονευθέντος προηγουμένου πολέμου κατὰ τὸν ὅποῖον μόλις ἀπεκρούσθη ὁ ἔχθρὸς ἀπὸ τὴν πόλιν, τῶν ὅποίων τὸ ἔνα σκέλος εἶναι ἡ τακτικὴ ἐμφάνισις τοῦ Βασιλέως Σαϊταφάρνου πρὸς κεκαλυμμένη συλαγωγία. Ἀφοῦ οἱ Σάιοι εύρισκονται πρὸς ἀνατολὰς ἐκεῖθεν τῶν ποταμῶν, οἱ Θισαμᾶτες, Σκύθες καὶ Σανδαρᾶτες πρέπει νὰ κεῖνται ἀπὸ τὰ ἄλλα μέρη, βορείως, δυτικῶς καὶ νοτίως τῆς εύρυτερης περιοχῆς τῆς Όλβίας. Τὰ φύλα αὐτὰ ὑφίστανται τὴν πίεση τῶν Σκύρων συμμαχοῦντων τώρα μὲ τοὺς Γαάλτες. Ἀλλὰ ἡ ἰθαγενῆς περιοχὴ τῶν Σκύρων βαλτικοῦ ἔθνους, εἶναι περὶ τὶς ἐκβολὲς τοῦ Vistula (Plinius IV, §97). Ἡ βαρεῖα καὶ ἐπικίνδυνη παρουσία τους στὴν περιοχὴ τοῦ Βορειοδυτικοῦ Πόντου πρέπει νὰ εύθυνεται γιὰ τὴν ἐπὶ μακρὸν τεταραγμένη κατάστασι τὴν ὅποια ζοφερὰ ζωγραφίζει ἡ ἐπιγραφὴ ὡς πρὸς τὶς ἐπιπτώσεις της στὴν ἐλληνικὴ πόλι. Ἡ

άπειλητική συμπεριφορὰ τῶν Σαῖων καὶ τοῦ Σκύθου Βασιλέως ἦταν ἀποτέλεσμα τῶν πιέσεων ποὺ οἱ Σκίροι ἀσκοῦσαν στοὺς γύρω πληθυσμούς, καὶ τῆς γενικῆς ἀποδυναμώσεως ποὺ οἱ πολεμικὲς παρεμβάσεις των προκαλοῦσαν. Στὸν προηγούμενο πόλεμο τὸν ὅποτο μνημονεύει ἡ ἐπιγραφὴ Ἰωας ἦταν ἥδη ἀναμεμιγμένοι οἱ Σκύροι, ὅχι κατ' εὐθεῖαν ὅπως ἀπειλεῖται νὰ γίνῃ τώρα, ἀλλὰ λόγῳ τῶν πιέσεων ποὺ ἀσκοῦσαν στοὺς Βαστάρνες καὶ ἐν συνεχείᾳ στοὺς ὑπολοίπους Σκύθες.

Μετακίνησις μείζων τῶν Βαστάρνων εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸν πρόλογο στὸ βιβλίο XXVIII τῶν Ἰστοριῶν τοῦ Pompeius Trogus (Cf. T. Pekkanen, The Ethnic Origin of the Δουλόσποροι, p. 110 γιὰ ἄλλες μαρτυρίες περὶ τῆς καθόδου των). Τὸ ὅτι ἀναγράφεται στὸν μόνο σωζόμενο βραχύτατο πίνακα περιεχομένων τοῦ Βιβλίου (Prologus) ἀποδεικνύει τὴν σημαντικότητά της. Οἱ Βαστάρνες εἶχαν ἀναφερθῆ καὶ στὸ τέλος τοῦ προηγουμένου βιβλίου: *Dictique in excessu (sc. prioris libri) Basternici notus.* Τὸ Βιβλίο XXVII θὰ περιέγραφε τὴν τεταραγμένη κατάστασι στὴν Βορειοδυτικὴ πλευρὰ τοῦ Πόντου ὅπως αὕτη ἀπεικονίζεται στὰ στοιχεῖα τῆς Ἰστορίας τῆς Ὀλβίας ποὺ περιλαμβάνονται στὴν ἐπιγραφή. Τὸ XXVIII θὰ ἔξιστόρει τὴν τελικὴ μετακίνησι τῶν φύλων. Ἄλλὰ τὰ περιεχόμενα τοῦ XXVIII ὁρίζουν τὸν χρόνο τῶν ἔξιστορουμένων γεγονότων: 232-229 π.Χ., ἃρα τὰ τελευταῖα μνημονεύμενα γεγονότα τῆς ἐπιγραφῆς πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν στὴν ἀμέσως προηγούμενη περίοδο, πολὺ κοντὰ στὸ ὄρισθεν διάστημα γιατὶ οἱ περιστάσεις εἶναι ὕριμες γιὰ μείζονες διευθετήσεις καὶ μετατοπίσεις (Cf. T. Pekkanen, op. cit., p. 155). Ἡ παρουσία τῶν Γαλατῶν στὸν Αἴμο μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἐπιχειρήσεως των κατὰ τῆς κυρίως Ἐλλάδος καὶ τῶν Δελφῶν μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν Πολύβιο IV, 45, 9-46, 4, ὅπου καὶ πιστοποιεῖται τακτικὴ κατὰ τοῦ Βυζαντίου οἵα ἡ περιγραφομένη εἰς τὴν ἐπιγραφὴ περὶ τῆς Ὀλβίας. (Περὶ τῶν

Σκορδίσκων ποὺ σκέπτεται ὁ Dittenberger ad. loc. δὲν τίθεται θέμα. Κατοικεῖ πολὺ μακρύτερα - στὴν περιοχὴ μεταξὺ τῶν ποταμῶν Savus, Dravus καὶ Δουνάβεως - καὶ εἶναι μᾶλλον Ἰλλυρικόφυλο). Ἡ δρᾶσις τῶν Γαλατῶν εἶναι λοιπὸν δυνατὴ μεταξὺ 278 καὶ 213 π.Χ. (Cf. Schmidt, Mus. Rhem., IV (1836) p. 357 sqq. p. 571 sqq. Υπῆρξε ἡ συνήθεια νὰ διογκώνεται καὶ ἐπεκτείνεται τεχνητὰ ἡ παρουσία καὶ σημασία Κελτικῶν φύλων στὴν Βαλκανική. Cf. Rostovtseff, Histoire économique et Sociale du Monde Hellenistique, p. 112, καὶ τὴν παρατιθέμενη βιβλιογραφία στὴν n. 36. Τὸ ἔγχείρημα εἶναι ἀθεμελώτο), γιὰ νὰ ἔχουμε δὲ βαρύνουσα ἀπειλὴ ἐπιδρομῶν των βορείων καὶ ἐπέκεινα τοῦ Δουνάβεως πρέπει νὰ καταβοῦμε ἀρκετὰ μετὰ τὴν ἀρχικὴ ἐγκατάστασίν των στὸν Αἴμο καὶ τὴν ἀφαίμαξι τοῦ Βυζαντίου. Ἡ ἐπιγραφὴ θὰ πρέπει προσεγγιστικὰ νὰ τοποθετηθῇ πάντως περὶ τὸ 234 π.Χ.

Ἡ ἐπιγραφὴ ἀναφέρει τρεῖς περιπτώσεις ὅπου ἡ συμβολὴ τοῦ τιμωμένου Πρωτογένους ἦταν ἀποφασιστικὴ στὴν διασφάλισι ἐπαρκοῦς καὶ σχετικὰ εὐθηνῆς τροφδοσίας τῶν πολιτῶν μὲ σιτηρὰ. Στὴν πρώτη, ἐπὶ Ἡροδώρου ιερέως (v. 25 sqq.): σιτοδείας οὕσης καὶ πωλουμένου τοῦ σίτου εἰς πέντε, καὶ διὰ τὸν κίνδυνον τὸν ἐπιφερόμενον οἰομένου δεῖν τοῦ δῆμου παραθέσθαι σῖτον ἰκανόν, καὶ εἰς ταῦτα παρακαλοῦντος τοὺς ἔχοντας, πρῶτος παρελθὼν ἐπηγγείλατο μεδίμνους δισχιλίους εἰς δέκα, καὶ τῶν λοιπῶν παραχρῆμα κομισαμένων τὴν τιμὴν αὐτὸς ἐνιαυτὸν συμπαριενεγχθεὶς τόκον ούθένα ἐπράξατο. Υπῆρξε ἀφορία ἐν συνδυασμῷ πρὸς πολεμικὴ ἀπειλὴ (κίνδυνος ἐπιφερόμενος), ἢ μᾶλλον σιτοδεία ὀφειλομένη στὴν ἐλλιπὴ καλλιέργεια τῆς γῆς λόγῳ ἐπιδρομῶν γεγονότων μὴ ἀναμενομένων. Ἡ τιμὴ τοῦ σίτου ἔχει φθάσει στὸ ἐπίπεδο 1 χρυσοῦ νομίσματος οἱ 5 μέδιμνοι καὶ παρουσιάζει ἀνοδικὴ πορεία. Ὁ δῆμος ἀποφασίζει νὰ προκαλέσῃ δημιουργία ἐπαρκοῦς παρακαταθήκης

σιτηρῶν (παράθεσις σίτου ἵκανοῦ). Ή μέθοδος ποὺ ἀκολουθεῖται εἶναι ἡ συνήθης: δημιουργεῖται λογαριασμὸς εἰς σιτωνίαν, μὲ κεφάλαιο τῆς πόλεως ἀπὸ τὸ ὅποιο δανείζεται ὅποιος ἐκ τῶν χονδροεμπόρων - εἰσαγωγέων θέλει ἐπὶ ὥρισμένῳ ἐτησίῳ τόκῳ, ὃστε νὰ ἀγοράσῃ μαζικὰ μεγάλη ποσότητα σίτου στὴν ἴσχυουσα τιμὴ, καὶ νὰ ἀποφευχθῇ ἔτσι ἡ ἀνατίμησις τῆς ἐσωτερικῆς καταναλώσεως ἐξ αἰτίας τῆς ἀναμενομένης ἀνυψώσεως τῶν τιμῶν. Ἡδιαδικασία περιγράφεται σαφῶς στὴν περίφημη πρώτη Ἐπιστολὴ τοῦ Βασιλέως Ἀντιγόνου πρὸς τοὺς Τήιους περὶ τοῦ συνοικισμοῦ Τέου καὶ Λεβέδου. (Dittenberger, SIG No 126.73-81).* Ὁ Πρωτογένης ἀνταποκρινόμενος στὸ αἴτημα τῆς πόλεως πρῶτος ἀναλαμβάνει νὰ ἔξασφαλίσῃ 2.000 μεδίμνους εἰς τὴν μισὴ τιμὴ τῆς κρατούσης: 10 μεδίμνους ὁ ἔνας χρυσοῦς. Βεβαίως, ἐν ὅψει τῶν νοσούντων δημοσίων οἰκονομικῶν, ὁ Πρωτογένης, ὑποκαθιστῶντας τὴν πόλιν, δανείζει, δὲν δανείζεται, καὶ μάλιστα δὲν ἀπαιτεῖ τόκο.

Ο χρυσοῦς τῆς Ὄλβίας στὸ Ἀλεξάνδρειο - Λυσιμάχειο σύστημα θὰ εἶναι εἴτε χρυσοῦς στατήρ (δίδραχμο), εἴτε χρυσοῦν τριώβολον (ἡμίδραχμο), βαρῶν ἀντιστοίχως 133 grains καὶ 33 grains. Τὸ δεύτερο

* Ο Ἀντίγονος ἐκφράζει ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ὄρθότητα τῆς πολιτικῆς αὐτῆς (v. 81 sqq.): ἡμεῖς δὲ πρότερον μὲν οἴκ ἐβουλόμεθα ούδεμιᾳ πόλει διδόσθαι τὰ σιτηρήσια μηδὲ σίτου γίνεσθαι παράθεσιν, νομίζοντες τὰς πόλεις εἰς ταῦτα ἀναλίσκειν χρήματα συχνὰ οὐκ ἀναγκαῖα ὄντα. Ἐννοεῖ ὅτι τοιιούτροπως δεσμεύονται μεγάλα ποσὰ τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ ποὺ πρέπει νὰ διατεθοῦν στὶς ἀναγκαῖες δημόσιες δαπάνες (στρατός, μεγάλα ἔργα)· δὲν ἀνήκει στὸν ρόλο τῆς πόλεως νὰ μεριμνᾷ γιὰ τὶς τιμὲς τῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ ἀσκῇ ἐπιτυχὴ πολιτικὴ ποὺ ἡ θᾶ ἀποτρέπῃ ἡ θᾶ χειρίζεται καὶ θὰ ἀντιμετωπίζῃ δυσμενεῖς οἰκονομικὲς ἔξελίξεις. Ο Ἀντίγονος ἀρχικῶς δὲν ἦταν διατεθειμένος νὰ περιλάβῃ στὴν συντακτικὴ πράξι ίδρυσεως τοῦ συνοικισμοῦ τὴν σύστασι κεφαλαίου παραθέσεως σίτου, πέραν τοῦ γενικοῦ προηγουμένου λόγου, καὶ διότι στὴν προκειμένη περίπτωσι ἀνάγκες ἐπιστισμοῦ θὰ ἐδύναντο νὰ καλυφθοῦν μὲ ἀγορὰ σίτου ἀπὸ τὶς ἀφθονοῦσες βασιλίκες προσόδους ἀπὸ τὴν «φορολογουμένη χώρα» (v. 83-85). Τονίζει ὅτι ὅπως ὅλοι γνωρίζουν αὐτὸ δὲν τὸ ἴσχυρίζεται πρὸς ἵδιον ὄφελος, ἀλλὰ γιὰ τὸ συμφέρον τῶν πόλεων: νὰ μποροῦν νὰ προμηθεύωνται εὔχερῶς καὶ δαψιλῶς σῖτο σὲ χαμηλὴ τιμὴ ὅποτε παρίσταται ἀνάγκη ἀπὸ τὶς βασιλικές ἀποθῆκες (v. 86-90). Ἀφοῦ ὅμως οἱ Λεβέδιοι ἐπιμένουν εἰς τὴν σκοπιμότητα τοῦ μέτρου, ὁ Βασιλεὺς δέχεται τὴν σύστασι τοῦ θεσμοῦ παραθέσεως κεφαλαίου εἰς σιτωνίαν. (v. 91-94).

όνομάζεται καὶ χρυσοῦν πεντάδραχμο (cf. *Corpus des Inscriptions de Delphes*, II, *Les Comptes du Quatrième et du Troisième Siècle*, ed. J. Bousquet, No. 108.15, ἐπιγραφὴ ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Cf. *ibid.* No. 109.10 τοῦ 322 π.Χ. Cf. Πολυδεύκης, *'Ονομαστικόν*, IX, 60). Ὁ λόγος εἶναι ὅτι στὴν νομισματοκοπείᾳ του ὁ Μ. Ἀλέξανδρος, ἐπιθυμῶντας ἀπλῆ ἀντιστοιχίᾳ τῶν νομισμάτων χρυσῆς καὶ ἀργυρᾶς βάσεως, καθώρισε λόγο ἀξίας ἀργύρου πρὸς χρυσὸν 10 πρὸς 1. Ἐπομένως, 1 χρυσοῦν τριώβιο λόγο 66 x 5 = 330 κόκκων ἴσοδυναμεῖ πρὸς 5 ἀσημένιες δραχμὲς τῶν 66 x 5 = 330 κόκκων. Ἀλλὰ ἡ ἀναλογία ἦταν τεχνητή, καὶ οἱ τιμὲς τῶν πραγμάτων δὲν καθορίζονται δι' ἀποφάσεως. Γρήγορα ὁ λόγος ἀργύρου πρὸς χρυσὸν ἐπανῆλθε στὴν παλαιὰ τιμὴ 13 πρὸς 1 (μάλιστα λίγο παραπάνω ἀπὸ 13 πρὸς 1). Τὴν βαθμιαῖα, ἀλλὰ ταχεῖα, ἐπαναφορὰ στὴν φυσικὴ σχέσι παρατηρεῖ κανεὶς στὰ στοιχεῖα ποὺ παραθέτει ὁ Robinson, *Les étalons monétaires de Ptolémée 1er*, ὡς *Excursus III* στὸ Rostovtseff, *op. cit.*, p. 1236-8. (Στὸν πολύτιμο κατάλογο τῆς φορολογίας κατὰ νομοὺς στὴν Περσικὴ Αὐτοκρατορία ἐπὶ Δαρείου, ὁ Ἡρόδοτος θεωρεῖ «τὸ χρυσίον τρισκαιδεκαστάσιον λογιζόμενον» ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἄργυρον, III, 95.* Ἰσως στὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο ἡ ἀλεξάνδρεια ἀναλογία παρέμεινε ἐπὶ τὶ μακρότερὸν: ὁ Μένανδρος (342-291 π.Χ.) τὴν θεωρεῖ δεδομένη, *Παρακαταθήκη* Fr. V-VI Meineke IV p. 183 = Πολυδεύκης IX, 76: 1 τάλαντο χρυσοῦ ἴσοδυναμεῖ πρὸς 10 τάλαντα ἀργυρίου· ἀλλὰ οἱ χρόνοι εἶναι ἡ προσεχεῖς μετααλεξάνδρειοι. Ὅμως στὴν Συνθήκη τοῦ 189 π.Χ. ἡ ὁποῖα ἐτερμάτισε τὸν Ρωμαιοαιτωλικὸ πόλεμο ὑπάρχει ὅρος ἀποζημιώσεως τῶν Ρωμαίων διὰ ἀμέσου καταβολῆς ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν ποσοῦ ἀντιστοιχοῦντος πρὸς 200 εὑρισκὰ τάλαντα (ἀργύρου) καὶ πρὸς 50 τάλαντα ἐτησίως γιὰ τὰ ἔξης 6 ἔτη. Ἀφίεται ἡ δυνατότης

* Εἶναι δωδεκαστάσιο κατὰ τὸν Πλατωνικὸ Ἴππαρχο, 231D. Ἡ πτῶσις στὴν τιμὴ τοῦ χρυσοῦ αὐτὴν τὴν περίοδο μᾶλλον ὀφείλεται στὴν εἴσοδο στὸν ἐλληνικὸν χῶρον ἀφθόνου περσικοῦ χρυσοῦ.

στοὺς Αίτωλους νὰ καταβάλουν τὸ 1/3 τοῦ ἀμέσως καταπίπτοντος ποσοῦ εἰς χρυσόν «τῶν δέκα μνῶν ἀργυρίου χρυσίου μιᾶν διδόντες» Πολύβιος, KA, 32, 8. (Ο Līvius ἀναγράφων τὴν συνθήκη περιλαμβάνει τὸν ἐν λόγῳ ὅρο ἀλλὰ δὲν περιορίζει τὴν δυνατότητα καταβολῆς χρυσῶν νομισμάτων ἀντὶ ἀργυρῶν στὸ 1/3 τοῦ ἀμέσως καταβλητέου ποσοῦ, LXXVIII, 11, 5. Μᾶλλον ὡς Πολύβιος ὡς λεπτομερειακότερος εἶναι ἀκριβέστερος). Ἡ ἀρχικὴ προσυμφωνία δὲν περιελάμβανε ρήτρα γιὰ τὴν δυνατότητα πληρωμῆς εἰς χρυσό (Πολύβιος, KA', 30, 2). Φαίνεται ὅτι τοῦτο ἥταν αἴτημα τῶν Αίτωλῶν, ὅπως οἱ διατυπώσεις οἱ ἕδιες ὑπονοοῦν: ἀντὶ τρίτου μέρους τοῦ ἀργυρίου χρισίου, ἐὰν βούλωνται διδόντες, τῶν δέκα μνῶν ἀργυρίου χρυσίου μιᾶν διδόντες (Πολύβιος), pro argento si aurum dare mallent, darent convenit (Livius). Ο ὅρος περιλαμβάνεται ὡς ρωμαϊκὴ συγκατάβασις εἰς αἰτωλικὸν αἴτημα. Διὰ αὐτὸν τὸν λόγον ἡ ἴσοδυναμία τίθεται χαμηλότερα τῆς τρεχούσης. Οἱ Ρωμαῖοι ἐπὶ Πολιτείας καὶ πρὸ τοῦ Ιουλίου Καίσαρος ἔχρησιμοποιούν ἀργυρὸν νόμισμα, πλὴν τοῦ χαλκοῦ γιὰ τὶς μικρὲς ἀξίες. Ο Plinius (Naturalis Historia XXXIII, 15 §51), ρητῶς παρατηρεῖ ὅτι στὶς συνθῆκες ποὺ ἐπέβαλλαν οἱ Ρωμαῖοι στοὺς ἥττημένους ἀντιπάλους των δὲν ἀναφέρεται φόρος εἰς χρυσὸν νόμισμα, μόνο σὲ ἀργυρό: equidem miror populum Romanum victis gentibus in tributo semper argentam inperasse, non aurum, sicut Carthagini cum Hannibale victae octingena milia pondo annua in quinquaginta annos, nihil auri. Στὴν συνθήκη μὲ τοὺς Αίτωλους, οἱ Ρωμαῖοι, γιὰ νὰ δεχθοῦν τμῆμα τῆς ἐπιβληθείσης εἰσφορᾶς εἰς χρυσό, ὅρίζουν χαμηλότερη τῆς κρατούσης ἴσοδυναμία πρὸς ἄργυρο. Ὡς βάσις τίθεται ἡ ἀναλογία ποὺ ὑπονοεῖται ἀπὸ τὴν κυκλοφορίᾳ ἀλεξανδρείων ἡ λυσιμαχείων νομισμάτων χρυσῶν ποὺ εἶναι π.χ. τριώβιλα σὲ βάρος ἀλλὰ όνομάζονται πεντάδραχμα, ὅπως ἀρχικὰ ὀνομάσθηκαν ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος καθώρισε τὸν λόγο χρυσοῦ πρὸς ἄργυρο ὡς 10 πρὸς 1.

Βεβαιώς ό λόγος αύτὸς πιθανώτατα ἀντιπροσώπευε τὴν πραγματικὴ σχέσι αξιῶν τῶν δύο μετάλλων ἀμέσως μετὰ τὴν κατάκτησι τῆς Περσικῆς Αύτοκρατορίας ὅπότε τεράστια ἀποθέματα χρυσοῦ εἰσέρευσαν στὴν ἀγορὰ τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Γρήγορα ὅμως ἀπεκατεστάθη ἡ φυσικὴ ἴσορροπία.

Θεωρητέον ἐπομένως ὅτι στὸ δεύτερο ἥμισυ τοῦ 3ου αἰῶνος π.Χ. εἶχε ἥδη ἀποκατασταθῆ ἡ φυσικὴ σχέσις χρυσοῦ καὶ ἀργύρου εἰς 13 πρὸς 1. Ὁ χρυσοῦς στατήρ (βάρους 133 κόκκων) ἴσοδυναμεῖ πρὸς $133 \times 13 = 1729$ κόκκους ἀργύρου, δηλαδὴ 26 δρχ. 1 2/11 ὄβολὸ τοῦ κανονικοῦ ἀργυροῦ ἀττικοῦ νομίσματος. Ἡ τιμὴ τοῦ σίτου στὴν πρώτη περίπτωσι σιτοδείας ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἐπιγραφὴ τῆς Ὀλβίας εἶναι λοιπὸν πρὸν τὴν παρέμβασι τοῦ Πρωτογένους (1 χρυσοῦς ~ 5 μέδιμνοι) 5 δρχ. 1 1/2 ὄβολοι ὁ μέδιμνος, τιμὴ ἀνησυχητικὴ (μάλιστα λόγῳ τῆς ἀναμενομένης ἀνυψώσεώς της ἐξ αἰτίας τῶν συνθηκῶν) γιὰ μιὰ σιτοπαραγωγικὴ χώρα. Ὁ Πρωτογένης διαθέτων τὸ κεφάλαιον γιὰ μαζικὴ ἀγορὰ 2.000 μεδίμνων καταβιβάζει τὴν τιμὴ στὸ ἥμισυ, 2 δρχ. 3 1/2 1/4 ὄβολοι ὁ μέδιμνος πυρῶν.

Ἐπὶ Πλειστάρχου ἰερέως παρέπεσε ἐπίσης «σιτοδείᾳ ἰσχυρά» (v. 60) κατὰ τὴν ὅποιαν ὁ σῖτος ἐπωλεῖτο «εἰς μέδιμνον καὶ δύο τριτεῖς», ἦτο δὲ πρόδηλον ὅτι θὰ γίνῃ «τιμούστερος», πιὸ ἀκριβὸς, ὅπερ καὶ συνέβῃ ἀμέσως μετὰ «ῶσπερ δὲ καὶ ἐγένετο παραντίκα ὁ μέδιμνος χρυσοῦ καὶ δύο τρίτων» (v. 64). Ἀρχικὰ ὁ 1 χρυσοῦς ἀγόρασε 1 2/3 μεδίμνους πυρῶν, καὶ σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα ἔφθασε ὁ 1 μέδιμνος νὰ στοιχίζῃ 1 2/3 χρυσούς. «Τριτεὺς» εἶναι μονὰς χωρητικότητος (1/3 μεδίμνου) κατὰ τὸ ἐκτεύς, ἐνῷ «τρίτη», «τριτῶν» εἶναι νομισματικὴ μονὰς ἀξίας 1/3 τοῦ χρυσοῦ (ὅπως διεσάφησε ἥδη ὁ Dittenberger ad. loc.). Ἡ συνηθισμένη ἀναφορὰ τιμῶν στὴν ἐπιγραφὴ εἶναι πόση ποσότητα ἀγοράζει ἔνας μέδιμνος) ἀφ' ἐνὸς διότι ἔνας χρυσοῦς πλέον δὲν ἔξαρκεῖ νὰ ἀγοράσῃ οὕτε ἔνα μέδιμνο

(Dittenberger), ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἐπιτυγχάνεται ἀντίθεσις ὑπογραμμίζουσα τὴν ἀνυψωτικὴν τάσι καὶ τὸ ἐπιτευχθὲν ἐπίπεδο στὴν τιμὴ τοῦ σίτου: ἀπὸ τὴν περίστασι ὅπου ὁ σῖτος ἐπωλεῖτο ἔνας μέδιμνος καὶ δύο τρίτα στὸ χρυσοῦν, ἔφθασε νὰ πωλεῖται ἔνας χρυσοῦς καὶ δύο τρίτα ὁ μέδιμνος. Ἡ πρώτη τιμὴ εἶναι 15 δρχ. 4 1/3 ὄβ. ὁ μέδιμνος τιμὴ ὑπέρογκη, ἡ δὲ δεύτερη (1 2/3 χρυσῶν στατήρων = 221.6666 κόκκοι χρυσοῦ = 2881 /3 κόκκοι ἀργύρου) 43 δρχ. 4 ὄβ., τιμὴ ἀστρονομική. Οἱ τιμὲς αὐτὲς ἦταν ἀποτέλεσμα κερδοσκοπίας ἐκ μέρους τῶν σιτοπωλῶν ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ἀκολουθήσαντα συμβάντα. Συγκαλεῖται Ἐκκλησία τοῦ Δήμου καὶ ἀποφασιζεται διενέργεια σιτωνίας, συγκέντρωσις δηλαδὴ μεγάλης ποσότητος σίτου μὲ εἰσαγωγὴ ἀπὸ τοὺς μεγαλεμπόρους ὥστε νὰ ὑπάρξῃ δαψύλεια τοῦ ἀγαθοῦ καὶ νὰ πέσῃ ἡ τιμὴ τοῦ λιανικοῦ ἐμπορίου (καπηλεία τῶν σιτοπωλῶν). Χρήματα ὅμως στερεῖται ἡ πολιτεία, ὅποτε ὁ Πρωτογένης προσφέρει ἀμέσως 1000 χρυσοῦς τοὺς ὅποιους καὶ μετέφερε ἐπιτόπου παραχρῆμα (v. 64-72): ... καὶ διὰ ταῦτα διαγωνιάσαντος τοῦ δήμου καὶ οίομένου δεῖν σιτωνῆσαι, εἰς δὲ ταῦτα χρείας παρασχέσθαι τοὺς εὔπορουμένους, πρῶτος (sc. ὁ Πρωτογένης) συνελθούσης ἐκκλησίας ἐπηγγεῖλατο εἰς τὴν σιτωνίαν χρυσοῦς χιλίους, οὖς παραυτίκα ἐνέγκας ἔδωκεν, ὃν τοὺς τριακοσίους ἀτόκους εἰς ἐνιαυτόν, καὶ δοὺς χρυσίον πᾶν χαλκὸν ἐκομίσατο ἐκ τετρακοσίων. - Οἱ ὅροι ὑπὸ τοὺς ὅποιους προσέφερε τὸ ἀναγκαιοῦν μέγα κεφάλαιο ὁ Πρωτογένης ἦσαν ἀνακουφιστικοί: οἱ 300 χρυσοῦ ἐδόθησαν ἄτοκοι, γιὰ τὸ συνολικὸ ποσὸν δὲ παρέλαβε στὸ τέλος τοῦ ταχθέντος χρόνου (ἐν ἔτος) χάλκινα νομίσματα ἐνῷ ἔδωσε χρυσᾶ καὶ μὲ ἀναλογίᾳ 1 χρυσοῦν πρὸς 400 χαλκᾶ (πρέπει νὰ ὑποθέσωμε ὅτι τὸ χάλκινο νόμισμα εἶχε ὑποβαθμισθῆ ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ἀνάλογες περιπτώσεις, καὶ ὅτι ἡ ἀναλογίᾳ ἀλλαγῆς ἦταν εύνοϊκὴ γιὰ τοὺς πολίτες). Αὐτὸς ἦταν τὸ πρῶτο μέτρο ποὺ ἔλαβε ὁ Πρωτογένης, ἡ

κανονική διαδικασία τῆς σιτωνίας. Συνφόδια ὅμως προσέφυγε καὶ στὴν ἐπανάληψι αύτοῦ ποὺ ἐπιτυχῶς εἶχε ἐφαρμόσει στὴν πρώτη περίπτωση ἔλαφροτέρας σιτοδείας: ἀνέλαβε νὰ προμηθεύσῃ 2500 μεδίμνους σίτου (περίπου 130.920 lt. ἢ 102.1 τόνους) ἀντὶ ρητῆς τιμῆς μονάδος : 500 μεδίμνους εἰς τιμὴ 4 1/6 μεδίμνους τὸν χρυσοῦν, τοὺς δὲ ὑπολοίπους 2.000 μεδίμνους εἰς τιμὴ 2 7/12 μεδίμνους τὸν χρυσοῦν. Ὁ ὄγκος τῆς δεσμευτικῆς συναλλαγῆς ἔρριξε τὶς τιμὲς στὸ ἐπίπεδο ποὺ καθώρισε ὁ Πρωτογένης, ἀφοῦ ὅσοι ἀνέλαβαν νὰ προμηθεύσουν στὸ δανειζόμενοι ἀμέσως ἀπὸ τὸ κεφάλαιο τῆς σιτωνίας ὑπεχρεώθησαν νὰ συνομολογήσουν τὴν ἴδια τιμὴ προφανῶς τὴν μεγαλύτερη ἐκ τῶν δύο, ἀφοῦ ἡ πρώτη παριστᾶ μία ἔκτακτο βοήθεια τοῦ Πρωτογένους), v. 72-84: πρῶτος δ' ἐπηγγείλατο πυρῶν μεδίμνους δισχιλίους πεντακοσίους, ὃν τοὺς πεντακοσίους μὲν ἔδωκεν εἰς τέτταρας καὶ ἑκτέα, τοὺς δὲ δισχιλίου εἰς δύο καὶ ἑπτὰ ἡμιέκτεα, καὶ τῶν λοιπῶν τῶν ἐν τούτῳ τῷ καίρῳ ἐπαγγειλαμένων παραχρῆμα τὰς τιμὰς κομισαμένων ἀπὸ τῶν προσισθέντων χρημάτων αὐτὸς συμπεριενεγχθεὶς ἐνιαυτὸν τὴν τιμὴν ἐκομίσατο τόκον οὐδένα πραξάμενος, καὶ διὰ τὴν πρωτογένους προθυμίαν πολλὰ μὲγ χρήματα, οὐκ ὀλίγος δὲ στοις ἐπορίσθη τῷ δῆμῳ. - Οἱ λοιποὶ ἔμποροι ἐπῆραν τὸ ἀναλογοῦν ποσὸ στὴν τιμὴ ποὺ ἐπηγγείλαντο νὰ διαθέσουν τὸν στὸ ἀμέσως, ὁ Πρωτογένης στὸ τέλος τοῦ ἔτους χωρὶς μάλιστα τόκο. Οἱ δύο τιμὲς ποὺ ἐπηγγείλατο ὁ Πρωτογένης εἶναι 6 δρχ. 1 3/4 ὥβ. ἡ πρώτη, καὶ 10 δρχ. 5/6 ὥβ. ἡ δεύτερη, ἡ καὶ ἀποκατασταθεῖσα - τιμὴ ὑψηλὴ μὲν γιὰ σιτοπαραγωγό χώρα, πολύ ἰκανοποιητικὴ ὅμως γιὰ τὶς ἀπελπιστικὲς περιστάσεις ποὺ διεκτραγφεῖ ἡ ἐπιγραφή.

‘Ο Πρωτογένης εἰς ἀνταμοιβὴ τῆς φιλοπατρίας του, πλὴν τῶν πολλαπλῶν καὶ μεγίστων τιμῶν καὶ ἀξιωμάτων μὲ τὰ ὅποῖα κατὰ καιροὺς οἱ εὔγνωμονοῦντες συμπολίτες του τὸν περιέβαλαν,

ένεχειρίσθη καὶ ἐπὶ τρίᾳ ἔτη τὴν διοίκησι τῆς πόλεως (v. 170-1) ὡς ἄλλος Λυκοῦργος.

Προκύπτει ὅτι ἡ φυσιολογικὴ τιμὴ τοῦ σίτου στὴν Ὄλβια, θὰ ἐκυμαίνετο περὶ τὶς 2 δρχ. ὁ μέδιμνος ἢ καὶ ὀλιγώτερο, ἀφοῦ πρέπει νὰ εἶναι μικρότερη τῆς ἐπιτευχθείσης μετὰ τὴν εὔεργετικὴ παρέμβασι τοῦ Πρωτογένους (2 δρχ. 3 ὥβ. περίπου) στὴν πρώτη ἀναφερόμενη ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή, καὶ ἐλαφρύτερη, περίστασι σιτοδείας.

28. Πολύβιος II, 14, 7: ...ὑπόκειται πεδία τῆς συμπάσης Ἰταλίας τελευταῖα πρὸς τὰς ἄρκτους, ὑπὲρ ὃν ὁ νῦν δὴ λόγος, ἀρετῇ καὶ μεγέθει διαφέροντα τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπην, ὅσα πέπτωκεν ὑπὸ τὴν ἡμετέραν ἴστορίαν. II, 15, 1: περὶ γε μὴν τῆς ἀρετῆς οὐδὲ εἰπεῖν ράδιον. σίτον τε γὰρ τοσαύτην ἀφθονίαν ὑπάρχειν συμβαίνει κατὰ τοὺς τόπους ὥστ' ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς πολλάκις τεττάρων ὄβολῶν εἶναι τῶν πυρῶν τὸν Σικελικὸν μέδιμον, τῶν δὲ κριθῶν δυεῖν, τοῦ δ' οἴνου τὸν μετρητὴν ἴσοκριθον. - Ὁ Σικελικὸς εἶναι ἴσοχωρος πρὸς τὸν ἀττικὸ μέδιμο. Ἡ τιμὴ ἀναφέρεται ὡς συχνή, ἀλλὰ χαμηλότερη τῆς κανονικῆς, ἡ ὅποια μπορεῖ ἐπομένως νὰ τεθῇ στὴν μὲ 1 1/2 δραχμὴ ὁ μέδιμνος. Ὁ Πολύβιος διιλεῖ ἐξ ἴδιας πεῖτρας. Ὡς "Ομηρος παρέμεινε εἰς Ρώμην ἀπὸ τὸ 167/6 π.Χ. μέχρι τὸ 150 π.Χ.

29. Πολύβιος XXXIV, 8, 4: τὴν κατὰ τὴν Λυσιτανίαν (χώρα δ' ἐστὶν αὕτη τῆς Ἰβηρίας, ἦν νῦν Ρώμαῖοι Σπανίαν ὀνομάζουσι) διηγούμενος εύδαιμονίαν Πολύβιος ὁ Μεγαλοπολίτης etc. - 8,7: καὶ ὁ μὲν τῶν κριθῶν Σικελικὸς μέδιμνος ἔστη δραχμῆς, ὁ δὲ τῶν πυρῶν ἐννέα ὄβολῶν Ἀλεξανδρινῶν, τοῦ δὲ οἴνου δραχμῆς ὁ μετρητής etc. - Ὁ Πτολεμαϊκὸς νομισματικὸς κανών, μόνος ἐξ ὅλων τῆς Ἑλληνιστικῆς περιόδου, υἱοθέτησε τὸ παλαιὸ φοινικικὸ σύστημα. Ὁ ὄβολὸς εἶναι

9.6 κόκκων, άντι τῶν 11.2 τοῦ Ἀττικοῦ. Ὁ λόγος εἶναι 6 πρὸς 7, καὶ ὁ ἀλεξανδρινὸς ὄβολὸς ἀντιστοιχεῖ πρὸς 1 11/6 ἀττικούς. Προκύπτει τιμὴ πυρῶν κατὰ τὸν ἀττικὸν κανόνα 10 1/2 ὄβολοὶ ἢ 1 δρχ. 4 1/2 ὄβολοὶ ὁ μέδιμνος. Ἡ τιμὴ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν Βορείου Ἰταλίας. Ἡ μικρὴ διαφορὰ ὑπὲρ τοῦ ἵταλικοῦ σίτου πρέπει νὰ ὀφείλεται στὴν μεγαλύτερη εύφορίᾳ τῆς γῆς καὶ τοῦ κλίματος, ἢ στὴν συστηματικώτερη καλλιέργεια.

- 30.** Πολύβιος, IX, 44, 3: "Οτι οἱ Ρωμαῖοι πρεσβευτὰς ἔξαπέστειλαν πρὸς Πτολεμαῖον, βουλόμενοι σίτῳ χορηγηθῆναι διὰ τὸ μεγάλην εἶναι παρ' αὐτοῖς σπάνιν, ὡς ἂν τοῦ μὲν κατὰ τὴν Ἰταλίαν ὑπὸ τῶν στρατοπέδων ἅπαντος ἐφθαρμένου μεχρὶ τῶν τῆς Ρώμης πυλῶν, ἔξωθεν δὲ μὴ γενομένης ἐπικουρίας, ἅτε κατὰ πάντα τὰ μέρη τῆς οἰκουμένης πολέμων ἐνεστώτων καὶ στρατοπέδων παρακαθημένων, πλὴν τῶν κατ' Αἴγυπτον τόπων. εἰς γὰρ τοσοῦτο κατὰ τὴν ρώμην προεβεβῆκαι τὰ τῆς ἐνδείας ὥστε τὸν Σικελικὸν μέδιμνον πεντεκαίδεκα δραχμῶν ὑπάρχειν. - Ἡ τιμὴ τοῦ σίτου στὴν Ρώμη ἀνὰ τοὺς αἰῶνες μελετᾶται ἴδαιτέρως στὸ Παράρτημα Α τοῦ παρόντος κεφαλαίου.

- 31.** Inschriften von Priene № 108.41-50. Πρόκειται γιὰ τὴν μεγάλη ἐπιγραφὴ ποὺ τιμᾶ τὸν διακεκριμένο πολίτη Μοσχίονα Κυδίμου γιὰ τὴν μεγαλοψυχία του (v. 380) ἀπαριθμῶντας τὶς περιστάσεις ὑπὸ τὶς ὅποιες ὁ Μοσχίων παρέστη αὐτόκλητος ἀρωγὸς τῆς πόλεως στὶς παντοδαπὲς ἀνάγκες της. Οἱ περιπτώσεις ποὺ ἡ βοήθεια τοῦ Μοσχίωνος συνέτεινε εἰς τὴν τροφοδοσία διὰ σιτηρῶν τῆς πόλεως εἶναι οἱ ἐξῆς:

1) v. 14-50 : κατὰ δὲ τὴν αὐτὴν στεφανηφορίαν (δηλαδὴ ἐπὶ Στεφανηφόρου Τήλωνος) ἐνλειπούσῃς τῆς σιτικῆς παραθέσεως, συνιδῶν τὸ τοῦ πράγματος ἀναγκαῖον, ἀπαράκλητον σχὼν τὴν [πρὸς]

τὸν δῆμον εὔνοιαν, αὐθαιρέτως προελθὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἔδωκε [...] 14...] ὑπὲρ ἐκτοῦτε καὶ τοῦ ἀδελφοῦ μεδίμνους διακοσίους ἔξ δραχμῶν τεσσάρων τὸν μέδιμνον ἀπ' ἀρχῆς ἐν ἀσε[...5-6...] ὑφεστάμενος τὸ μὴ καθυστερεῖν τῶν ἄλλων ἐν τοῖς ἐπείγουσιν τῶν καιρῶν, ἐν εύβοσίᾳ δὲ πάντας τούς τε πολῖτας καὶ τοὺς κατοικοῦντας παρ' ἡμῖν ὑπάρχειν προαιρούμενος. - Ἡ σιτικὴ παράθεσις εἶναι τὰ ἀποθέματα σίτου τῆς πόλεως, τὰ ἀρκοῦντα γιὰ τὴν κατανάλωσι τῶν κατοίκων μέχρι τῆς ἐπομένης ἀγορᾶς ἥ ἐσοδείας.

2) v. 57-60: ἀλλὰ καὶ καθ' Ἡράκλειτον στεφανηφόρον ἀναπόδοτον ἔδωκεν τῇ πόλει σῖτον μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ, καθότι μηνύει τὰ περὶ τοῦ μέρους τούτου γράμματα ἐν τοῖς δημοσίοις ὑπάρχοντα. Ἀναπόδοτος σῖτος εἶναι δωρεὰν παροχή.

3) v. 68-72: ἐπὶ Ἡροδότου δὲ στεφανηφόρου τῆς σιτικῆς παραθέσεως ἐνλειπούσης Μοσχίων στοιχεῖν ἐκτῷ προαιρούμενος, συηδῶν τὸ τοῦ πράγματος ἀναγκαῖον, παραδώ[σειν τὸ ἐνδεὸν ὑπέστη], προσεπαγγειλάμενος ἐπὶ μῆνας [...μετρήσειν τοῖς] πολίταις τιμῆς ἐλάσσονος κ.τ.λ. Ὁ Μοσχίων ἀνέλαβε νὰ παράσχῃ τὴν ἀναγκαιοῦσα ποσότητα γιὰ τὴν ἐπαρκῆ τροφοδοσία τῆς πόλεως, ὑποσχεθεὶς ἐπὶ πλέον νὰ διανέμῃ τὸν σῖτο σὲ τιμὴ μικρότερη τῆς καθεστηκούσας.

4) v. 82-7: [...] ληθέντος τε τοῦ Δήμου σιτο[μετρ...14...καὶ] παρακαλοῦ(v)τος καθ' ἔνα τὸν [βουλόμενον μετρῆσαι ὑπὲρ τ]ῆς κοινῆς παραθέσεως [δι'] ἦς αὐτὸς ἡβούλετο τιμῆς, παραστησάμενος καὶ τὸν ἀδελφόν, ἐμέτρησεν. τῇ πόλει πυρῶν μεδίμνους ὄσου[ς α]ύ[τὴ προ]ηρεῖτο. - Γράφω αὐτὴ ἀντὶ τοῦ αὐτὸς τοῦ v. Gartringen: προσέφερε μὲ τὸν ἀδελφόν του ὅση ποσότητα ἡ πόλις ἐζήτει. Πιθανὸν νὰ πρέπη νὰ ἀναγωσθῇ ὅσον αὐτὴ προηρεῖτο, στὴν τιμὴ ποὺ ἡ πόλις ἤθελε, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν συνθήκη στὶς παρακλήσεις τῆς πόλεως νὰ προσφέρουν οἱ δυνάμενοι σῖτο ὑπὲρ τῆς κοινῆς καταναλώσεως σὲ ὅση τιμὴ ἤθελαν (δι' ἦς αὐτὸς - ὁ βουλόμενος - ἡβούλετο τιμῆς).

Άκριβῶς τὴν αύτῃ μέθοδο ἀκολούθησε ὁ Μοσχίων καὶ ὁ ἀδελφός του στὴν ἐπόμενη περίπτωσι ποὺ ἡ πόλις εὐρέθη σὲ σιτικὴ ἀνάγκη (5).

5) v. 97-99: παρεμέτρησεν δὲ τῇ πόλει μετὰ τ' ἀδελφοῦ πυρῶν μεδίμνους πεντακοσίους πεντήκοντα τιμῆς ἥς οἱ πολίται προεύλαντο.

6) v. 109-111: εύχρήστησεν δὲ καὶ εἰς ἀπόδοσιν τιμῆς σίτου δραχμὰς Ἀλεξανδρείας χιλίας διακοσίας. - Κατέβαλε (ώς μέρος Ἰωας τοῦ συνολικοῦ ποσοῦ) γιὰ τὴν πληρωμὴ ἀγορασθέντος σίτου (πρὸς «σιτικὴν παράθεσιν», γιὰ τὰ ἀποθέματα τῆς πόλεως) 1.200 ἀλεξανδρινὲς δραχμές.

7) Σὲ δημόσιες ἑορτὲς καὶ πανηγύρεις ἔκανε διανομὲς γλυκῶν, οἴνου καὶ πυρῶν. Ὁπως, v. 272-4: [ἐπὶ διανομὴν] οἴνου καὶ γλυκισμούς, καὶ παρεμέτρησεν τῶν πολιτῶν] ἐκάστῳ πυρῶν τεταρτέως ἡμισυ (δηλαδὴ 6 χοίνικες πυρῶν σὲ κάθε πολίτη).

Ἡ χρονολόγησις τῆς ἐπιγραφῆς γίνεται μὲ ἐσωτερικὰ κριτήρια· ἀναφέρει n. 223 sqq. τὴν νίκην τοῦ Perperna, ὑπάτου τὸ 130 π.Χ., ἐπὶ τοῦ Ἀριστονίκου. Ὁ Perperna ἐπέθανε στὴν Πέργαμο τὸ 129 π.Χ., καὶ τὸ γεγονός μᾶλλον ὑποδηλοῦται μὲ τὸ «ἡμελλε» στὸν v. 229. Ἀμέσως μετὰ (τὰ μεσολαβοῦντα εἶναι φθαρμένα, ἀλλὰ φαίνεται νὰ συνεχίζουν περιστάσεις καὶ συμβάντα μετὰ τὴν νίκην τοῦ Perperne) ἀναγράφεται ἡ στεφανηφορία τοῦ Μοσχίωνος (v. 253 sqq.), ἐπὶ τῆς ὁποίας καὶ ἐτιμήθη διὰ τῆς ἀποφάσεως τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ Δήμου ποὺ ἀπαθανατίζει ἡ ἐπιγραφή (v. 1 sqq.). Ἄρα ἡ στεφανηφορία καὶ οἱ τιμὲς τοῦ Μοσχίωνος πιθανῶς ἀνήκουν στὸ ἔτος 128/8 π.Χ. Οἱ παρεμβάσεις του πρὸς διασφάλισι ἐπαρκοῦς ἐπισιτισμοῦ τῆς πόλεως γίνονται σὲ καιροὺς ἀνάγκης, ὅταν ἡ σπαανοσιτία ὀδηγεῖ τὶς τιμὲς ὑψηλά. Ἡ ἀποκαθισταμένη τιμὴ πρέπει ἐπομένως νὰ θεωρηθῇ ἀνώτερη τῆς κανονικῆς. Ἡ κανονικὴ τιμὴ σὲ ἔνα κανονικὸ ἔτος ἐσοδείας καὶ χωρὶς πολεμικὲς περιπλοκὲς συνάγεται μικρότερη τῶν 4 δρχ. τὸν μέδιμνο.

32. IG V, 2 No. 437. Υπῆρξε σιτοδεία (v. 6), καὶ μᾶλλον ἄλλη δευτέρα περίπτωσις ἐλλείψεως σίτου (v. 10 sqq.). Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἔφθαρμένη εἰς τὸ ἐνδιάμεσον. V. 10-13: [...]έλλειπόντων (?)] δὲ καὶ τῶν πυρῶν ἐν ἀγορᾷ τοῦ μεδίμνου πωλουμένου ... στατήρων, ἐπώλησε μεδίμνους χιλίους ὅκτ[ακοσίους --- τὸν μεδίμνον δύο στα]τήρων ἐννέ' ὀβολῶν. - Οἱ συμπληρώσεις εἶναι τοῦ ἐκδότου H. v. Gartingen. Ὁ χῶρος μετὰ τὸ βέβαιον «διακοσίους» χωρεῖ περίπου 10 γράμματα ἐὰν ἡ λοιπὴ συμπλήρωση εἶναι ὀρθή: πιθανώτατα πρέπει νὰ θέσωμε «πεντήκοντα» ὥστε νὰ ἔχωμε στρογγυλὸ ἀριθμὸ προσφερθέντων μεδίμνων. Ἐτσι ἔξασφαλίζεται καὶ ἡ ὀρθότης τῆς ἀκολουθούσης διορθώσεως. Ὁ χῶρος μετὰ τὸ «πωλουμένου» στὴν ἐπιγραφὴ φαίνεται ὡς χωρῶν 4 ἢ 5 γράμματα: πέντε (ἢ ἐπτά) εἶναι πιθανόν, πιθανώτερο τὸ πρῶτον. - Οἱ στατήρες στὴν Μεγαλόπολι εἴτε κατὰ τὸ κοινὸ Ἀρκαδικό, εἴτε κατὰ τὸ ἵδιο, εἴτε κατὰ τὸ κοινὸ τῆς Ἀχαικῆς Συμπολιτείας εἶναι αίγιναῖα (ἀργυρὰ) δίδραχμα, 12.44 gr. Ὁ λόγος τοῦ ἀττικοῦ πρὸς τὸ αἰγιναῖο νομισματικὸ σύστημα βαρῶν ἦταν περίπου ὡς 7 πρὸς 10. Ὁ αἰγιναῖος στατήρ ἀντιστοιχεῖ λοιπὸν πρὸς 2 δρχ. 5 1/7 ὀβολοὺς ἀττικοῦ νομίσματος καὶ ὁ αἰγιναῖος ὀβολὸς πρὸς 1.43 τοῦ ἀττικοῦ ὀβολοῦ. 2 στατήρες 9 ὀβολοὶ τοῦ αἰγιναίου ἰσοδυναμοῦν πρὸς 47.2 ἀττικοὺς ὀβολούς, δηλαδὴ ἀττικὲς 7 δρχ. 5 1/5 ὀβολούς. Ἡ τιμὴ εἶναι ὑψηλὴ λόγῳ τῶν συνθηκῶν. - Ἡ χρονολόγησις τῆς ἐπιγραφῆς γίνεται μέσῳ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ὄνοματος τοῦ Ἀριστωνύμου Πασίωνος στὴν No. 445 (v. 1.11) στὴν ὅποια ὑπάρχει μνεία χρονολογικὴ (v. 18) «ἔτους τετάρτου καὶ τεσσαρακοστοῦ», λαμβανόμενη ὡς μετροῦσα ἀπὸ τὴν πτῶσι τῆς Ἀχαικῆς Συμπολιτείας τὸ 146 π.Χ. καὶ τὴν ἐλευθέρωσι τῶν συμμετεχουσῶν εἰς αὐτὴν πόλεων. Στὴν συναφῇ ἐπιγραφῇ 444 ἀπὸ τὴν ἵδια στήλη τὰ ὄνόματα τοῦ Ἀριστονύμου Πασίωνος καὶ τοῦ Εύμαρίδα Ἰππωνος (v. 5), ὁ δεύτερος

τῶν ὁποίων ἀναγράφεται καὶ στὴν 438 ποὺ εύρισκεται στὸ ὄπισθιο μέρος τῆς στήλης τῆς περιλαμβανούσης ἐμπροσθεν τὴν 437. Ἀλλὰ ἡ 438 παρέχει κατάλογο εἰσφερόντων εἰς τὴν πόλι, ὅπως καὶ οἱ 439-442. Οἱ 440-1 ἀναφέρουν τὸν λόγο τῆς ἐκτάκτου εἰσφορᾶς: «κατασκευὴ καὶ ἐπισκευὴ τῶν τειχέων», πρᾶγμα ποὺ δὲν ταιριάζει μὲ τοὺς χρόνους μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ 146 π.Χ., ἐνῷ βέλτιστα συνάδει πρὸς τὴν σύστασι τοῦ Ἀντιόχου Ἐπιφανοῦς τὸ 174 π.Χ. νὰ περιβληθῇ ἡ Μεγαλόπολις μὲ πλήρη τειχοδομὴ καὶ τὴν παροχὴ τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῆς δαπάνης πρὸς τοῦτο (Livius XLI, 20) Cf. Πολύβιος XXVIII, 18, 3). Τὸ θέμα παραμένει ἀνοικτό. Ἀπλῆ ταύτισις ὀνομάτων δὲν ἀρκεῖ καθ' ἑαυτὴ γιὰ ἀποδεικτικὴ ταύτισι προσώπων. Πάππος καὶ ἔγγονὸς ἔχουν συνήθως τὸ αὐτὸ ὄνομα.

33. Cicero (In Verrem Actio Secunda Liber III) στὸν περίφημο Oratio Fru-
mentaria, (Σιτικὸ Λόγο) κατὰ τοῦ Verres ὁ ὁποῖος ὡς διοικητὴς Σικε-
λίας τὸ 73 π.Χ. (λόγῳ μὴ ἀντικαταστάσεώς του παρέμεινε ἄλλο 1 1/2
χρόνο ἐπὶ πλέον στὸν τράχηλο τῆς Σικελίας) ἐπέδειξε ἀκραία μορφὴ
λαφυραγωγίας τοῦ παραγωγικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ πλούτου τῆς
ἐπαρχίας πρὸς ἴδιο ὕφελος. Ὁ προηγούμενος διοικητὴς Sacerdos,
ἐπιχειρηματολογεῖ ὁ Cicero, εἶχε συμπεριφερθῆ ὥρθα. 92 (§214):
Sacerdos, ut in provinciam venit, frumentum in cellam imperavit. Quum
esset ante novum tritici +modius+ denariis quinque, petivorunt ab eo
civitates t̄ aestimaret. Remissior aliquanto eius fuit aestimatio quam
annona. Nam aestimavit denariis III. Vides, eandem aestimationem,
propter temporis dissimilitudinem, in illo laudis causam habere, inte
criminis; in illo beneficii, inte inuriae (§215). Eodem tempore Antonius III
denariis aestimait post messem, summa in vilitate, quum aratores
frumentum dare gratis malebant. etc. Ὁ φόρος ἐτάσσετο σὲ ποσότητα
σίτου ἡ ὁποίᾳ μετετρέπετο σὲ χρῆμα σύμφωνα μὲ μία εἰδικὴ ἐκτίμησι

σὲκάθε περίπτωσι. Ἐκτίμησις 3 δηναρίων τὴν μονάδα ὅταν ὁ σῖτος πωλεῖται σὲ έλάχιστη τιμὴ λόγω ἐποχῆς (άμέσως μετὰ τὸν θερισμό) καὶ ἴδιαίτερης ἀφθονίας (καλὴ ἐσοδείᾳ, summa in vilitate), εἶναι ἔξοντωτικὸ γιὰ τοὺς παραγωγούς. Ἀντιθέτως ἡ ἴδια ἐκτίμησις τῶν 3 δηναρίων ὅταν ὁ σῖτος ἔχει πραγματικὴ τιμὴ πωλήσεως 5 δηνάρια λόγω ἐποχῆς (πρὶν τὸν θερισμό), εἶναι εὐεργετικὴ γιὰ τοὺς ἀγρότες. Αὐτὸ εἶναι τὸ σημεῖο στὸ ὅποιο δικαιολογημένα ἐπιμένει ὁ Cicero. - Τὸ modius στὸ κείμενο πρέπει νὰ ἀντικατασταθῇ ἀπὸ τὸ medimnus. Στὰ Ἑλληνικὰ κείμενα οἱ συντομογραφίες τῶν δύο αὐτῶν μονάδων εἶναι μ καὶ μ^ε ἀντιστοίχως· τ καὶ τ^ε μποροῦν νὰ συγχυσθοῦν. Οἱ Ἑλληνες μετροῦσαν φυσικὰ μὲ μεδίμνους στὴν Σικελία, καὶ ὁ Cicero χρησιμοποιεῖ τὸ ἐπιτόπιο σύστημα ἀν καὶ μερικὲς φορὲς ἐκφράζει τὶς ποσότητε στὸ ρωμαϊκὸ μέτρο ἀπευθυνόμενος σὲ ρωμαϊκὸ δικαστήριο. Ἡ χειρογραφικὴ σύγχυσις μεταξὺ modius καὶ medimnus εἶναι φανερὴ στὸν ἴδιο λόγο XXXII (§§75-6). Τὸ ἐπίπεδο τῶν τιμῶν προκύπτει ἀπὸ τὸ χωρίο XXXVII (§84) ὅπου προκειμένου περὶ τῆς φορολογίσεως τῆς μικρῆς νήσου Λιπάρας (ἰσχνῆς γῆς, πλημμελοῦς καλλιεργείας, πενιχρῶν ἐσόδων ὅπως τονίζεται) 2000 μέδιμνοι ὑπολογίζονται ὅτι ἀντιστοιχοῦν σὲ ποσὸ 30.000 sestertii. Τὴν προκειμένη περίοδο 1 denarius = 4 sestertii, ἄρα ἡ ὑπολογιζομένη τιμὴ εἶναι 3 d 3 HS ὁ μέδιμνος. - Μὲ τὴν βεβαία διόρθωσι ποὺ προτείνω στὸ κείμενο τῆς §214 ἔχομε ὑψηλὴ τιμὴ σίτου 5 d. ὁ μέδιμνος καὶ χαμηλὴ περὶ τὸ 1 1/2 d. ὁ μέδιμνος (<< 3 d.). Μέση τιμὴ γιὰ τὶς φορολογικὲς ὑποθέσεις φαίνεται ὅτι ἐλαμβάνετο 3 d. ὁ μέδιμνος. Ὁ ρωμαϊκὸς denarius ἐζύγιζε τὸν 20 καὶ 10 αἰῶνα π.Χ. 60 κόκκους ἀργύρου. Ἀντιστοιχεῖ λοιπὸν εἰς κάτι ὀλιγώτερο τῆς δραχμῆς (1 ἀττικὴ δραχμὴ ≈ 67 κόκκοι). Συνάγεται ἐπομένως γιὰ 1 μέδιμνο σίτου:

χαμηλὴ τιμὴ : 1/2 d. ≈ 1 δρχ. 2 ὄβολοι

ὑψηλὴ τιμὴ : 5 d. ≈ 4 δρχ. 3 ὄβολοι

μέση φορολογικὴ τιμὴ : 3 d. ≈ 2 δρχ. 4 ὄβολοι.